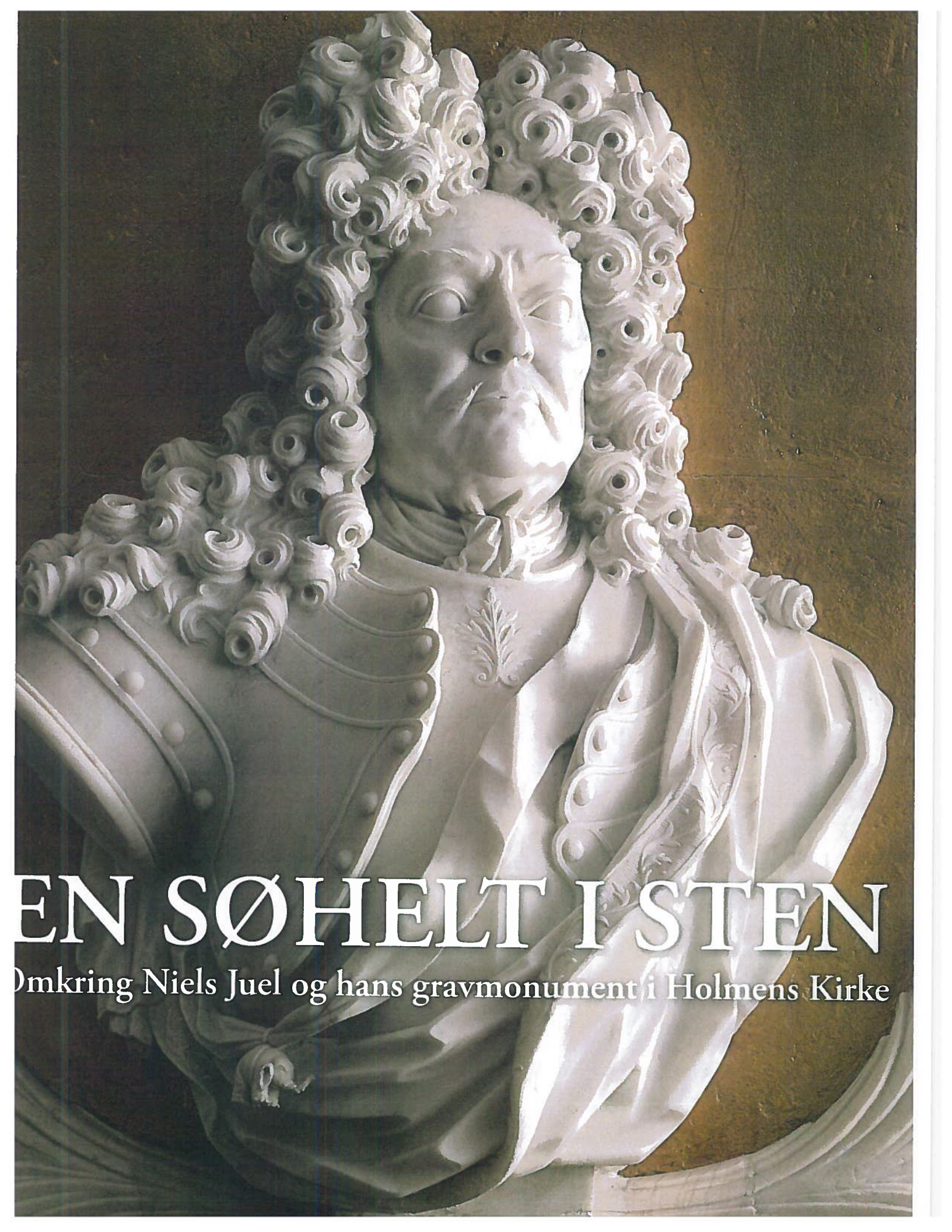

A detailed marble bust of Niels Juel, a Danish naval officer. He is depicted with a large, curly wig and a high-collared coat. The bust is set against a dark, textured background.

EN SØHELT I STEN

Omkring Niels Juel og hans gravmonument i Holmens Kirke

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2015

Omslag og layout: Rikke Kvisgaard Laursen
Trykt af Specialtrykkeriet Viborg A/S
Udgivet af Syddansk Universitetsforlag

ISBN 978 87 7674 931 6

Omslagsbilleder: Portræt af Niels Juel. Detalje af epitafium i Holmens Kirke. Foto: Roberto Fortuna (forside).
Den store Køge Bugt-medalje: Foto: John Lee (bagside).
EN SØHELT I STEN. Omkring Niels Juel og hans gravmonument i Holmens Kirke er udgivet med støtte fra Augustinus Fonden.

Papir: Artic Silk 115 g.
Sat med Adobe Garamond Pro.

TAK:

Følgende har ydet værdifuld bistand ved bogens tilblivelse i forbindelse med billedredaktion, korrektur, udarbejdelse af indeks, tegnearbejde, arkivundersøgelser, fotografering og oversættelse af latinske indskrifter:

Line Bonde
Cecilie Bonnelycke
Anders C. Christensen
Kristoffer Edelgaard Christensen
Bjørn Westerbeek Dahl
Roberto Fortuna
John Lee
Peter Zeeberg

Samtidig ønsker forfatterne at rette en varm tak til personalet ved Holmens Kirke for stor hjælpsomhed i forbindelse med løbende undersøgelser, ligesom lensbaron, kammerherre Niels Juel-Brockdorff og medarbejderne på Valdemars Slot takkes for udlån af udvalgte arkivalier og for tilladelse til affotografering af forskellige genstande på slottet. Endvidere har Susanne Gottlieb medvirket ved transskription af epitafiets indskrifter.

I forbindelse med bogens illustrationer hidrører fotografier, hvor intet andet er angivet, fra det pågældende museum, bibliotek eller arkiv.

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse af denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge overenskomst med Copy-Dan

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M

www.universitypress.dk

Indholdsfortegnelse

Forord	7
Indledning	8
1. MANDEN	10
a. Admiral og administrator	13
b. I hjemlig havn: Boliger, billeder og privat kunstforbrug	31
c. Den sidste sejlads: Niels Juels død og begravelse	63
2. MEDALJERNE	85
Køge Bugt-medaljerne, portrætmedaljerne og andre samtidige medaljer med tilknytning til Niels Juel	
Indledning	87
a. Køge Bugt-medaljerne	89
b. To samtidige Niels Juel-portrætmedaljer	98
c. Andre medaljer med tilknytning til Niels Juel	103
d. Sammenfatning	113
3. MONUMENTET	115
a. Niels Juel og Holmens Kirke	117
b. Gravkapellerne	123
c. Epitafiet	135
d. Kisterne, fanerne og gravgitteret	173
e. Epitafiets og gravkapellets restaureringer	182
4. MINDET	195
Niels Juels eftermæle	197
Appendiks: Indskrifterne	211
Bibliografi	215
Indeks over personnavne	223
Om forfatterne	229

Fig. 2.1. Den store Køge Bugt-medalje, udført af Christopher Schneider. Her er vist medaljens bagside med fremstilling af det store søslag. Guld. 128 mm og 661 gram. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

Køge Bugt-medaljerne, portrætmedaljerne og andre samtidige medaljer med tilknytning til Niels Juel

Michael Märcher

Niels Juel erindres ikke kun i kraft af sit epitafium, som nævnt i kongesangen, som gadenavn og statue eller gennem diverse erindringsmonumenter, men huskes også via en række medaljer.

Fremstillingen af medaljer startede i den italienske renæssance, hvor den første medalje blev udført omkring 1390.¹ I 1430'erne blev de første egentlig erindringsmedaljer skabt af den italienske kunstner Pisanello, og fra anden halvdel af 1400-tallet gik det stærkt.² Allerede i 1474 kom den første medalje med portræt af en dansk konge. Den blev udført i Italien i anledning af Christian I's rejse til Rom. Produktion af medaljer, der ofte havde et regentportræt på forsiden, var dog ikke kun en forrettighed for fyrsterne. Allerede i 1400-tallets Italien udnyttede både adelige og fremtrædende civilpersoner som militærfolk, humanister og kunstnere det nye medie efter bedste antikke forbillede. De ældste medaljer var generelt støbte. I løbet af 1500- og 1600-tallet muliggjorde den tekniske udvikling medaljeprægning med skruepresse. Det forøgede produktionskvantiteten, og den samlede medaljeproduktionen steg samtidig kraftigt. I 1600- og 1700-tallet kunne nærmest enhver større eller mindre central begivenhed i f.eks. en fyrstefamilies liv således foranledige udførelsen af en medalje. Det gjaldt for fødsler og barnedåb, kroninger, bryllupper, rejser og begravelser, for politiske højdepunkter (især krigserobringer og fredsslutninger) såvel som for diverse civile og kirkelige mindstunder (f.eks. opførelse af bygningsværker og anlæg af enhver art samt kirkeindvielser). Under Enevælden var

det især de forskellige europæiske regenter, der forsøgte at iscenesætte sig selv og deres uindskrænkede, gudgivne magt ved en storstilet medaljeproduktion. For dette kunne ikke blot tjene til at demonstrere deres enevældige autoritet i deres undersåtters øjne, men også til at overstråle og imponere hinanden – såvel kvantitativt som kvalitativt.

Det er i dette lys, at den monumentale danske, verdensberømte og på sin vis uovertrufne, store Køge Bugt-medalje af stempelskæreren Christopher Schneider skal ses (fig. 2.1-3). Medaljen er ikke bare enestående i en hjemlig sammenhæng, men opnåede allerede i sin samtid stor, international anerkendelse. Som kilde til Niels Juels person får den store Køge Bugt-medalje dog også følge af en mindre, samtidig Køge Bugt-medalje (fig. 2.4 a-b) såvel som af en række andre medaljer, der også knytter sig til Niels Juel. Det er sigtet for dette afsnit at beskrive og analysere Køge Bugt-medaljerne, primært den store, samt den organisation, teknik og andre vilkår, der indgik i samtidens danske medaljeproduktion. Derefter beskrives to samtidige Niels Juel-portrætmedaljer og til sidst i kronologisk rækkefølge et udvalg af andre medaljer med tilknytning til Niels Juels biografi, henholdsvis medaljerne *Erobringen af Gotland*, *Slaget ved Øland*, skibet *Norske Love* samt *Christiansøes Befæstning*.

Det er her væsentligt at pointere, at de omtalte medaljer – for størstedelen, hvis ikke i alle tilfælde – næppe er blevet til på Niels Juels egen foranledning. Snarere må de formodes generelt at være blevet produceret som led i den ældre enevældes visuelle iscenesættelse. Medaljerne har derved formentlig haft et ganske andet ophav end størstedelen af de malede Niels Juel-portrætter og selve gravmælet, som Niels Juel og hans hustru – som vi skal se (s. 135 ff.) – selv havde søsat.

1 Mark Jones, *The Art of the Medal*, London 1979, 7-8.

2 John Graham Pollard, *Renaissance Medals*, Washington D.C. 2007, 1, xxvii.

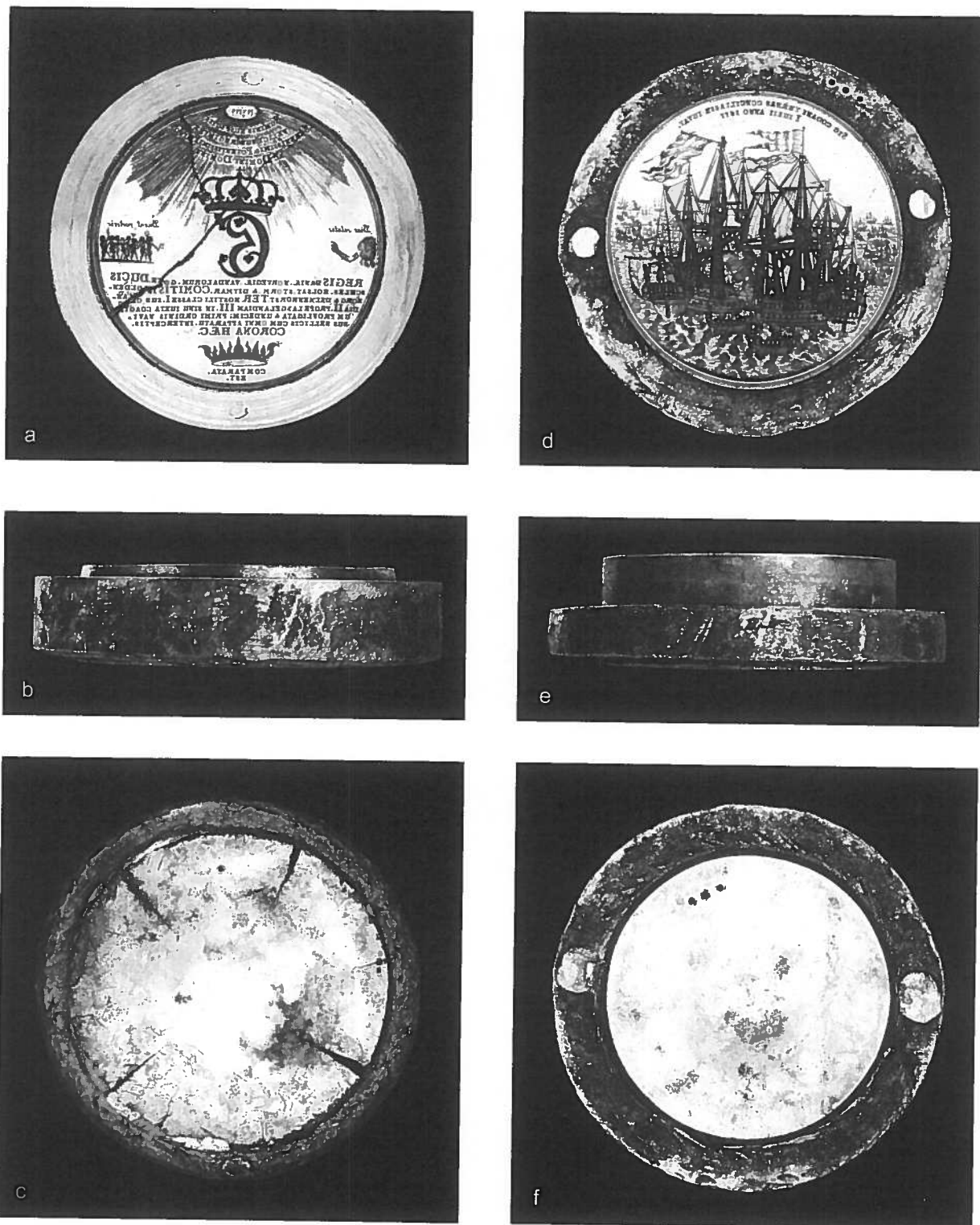

Fig. 2.2 a-f. Prægestemplerne til den store Køge Bugt-medalje, udført i stål af Christopher Schneider og set fra forskellige vinkler. I den venstre spalte ses stemplerne fra forside (a-c). Vægt: ca. 6,2 kg. Mål: ca. 40x165 mm. Bemærk revnen i forsidestemplet (a). I højre spalte vises bagsidens stempler (d-f). Vægt: ca. 6,3 kg. Mål: ca. 46x165 mm. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

Køge Bugt-medaljerne

Stor og efterspurgt

Skønt den store medalje også rent gravingsteknisk er imponerende, skylder den frem for alt sin verdensberømmelse til sin størrelse. Med sine utrolige dimensioner på 128 mm i diameter var den prægeteknisk tæt på at være et mirakel, når man tager i betragtning, hvor enormt tids- og erfaringskrævende det har været a) at smede, b) at håndgrave på et sådant detaljeniveau i forholdsvis lavt relief og c) at hærde så stort et stempel (fig. 2.2 a-f), som i praksis kunne holde og bruges til prægning af en medalje af en sådant størrelse. Ingen andre end Christopher Schneider synes for alvor at have forsøgt eller være lykkedes med det. Medaljen var i hvert fald frem til 1733¹ verdens største, prægede medalje, og den er stadig Nordens største af sin type. Køge Bugt-medaljen blev for så vidt heller ikke for alvor overgået i 1733, da forsidestemplet til den nye 'rekordholder', en medalje af P.P. Werner med kong Friedrich Wilhelm af Preussen på forsiden på 132 mm i diameter, altså blot 4 mm større, sprang allerede under hærningen.

Den imponerende og nærmest mytiske medalje har altid været meget efterspurgt og blev derfor præget med jævne mellemrum frem til anden halvdel af 1700-tallet. Den blev f.eks. brugt til diplomatisk gavegivning til fremmede regenter, til udenlandske repræsentantskaber o.l. Det yngste, kendte eksempel er fra 1774, hvor et guldeksempel sammen med andre medaljer og gaver skulle skænkes til den magtfulde Muhammed Ali Khan, som var en central aktør i forhold til udviklingen af kolonien Trankebar.² Frem til 1777 havde Asiatisk Kompagni ansvaret for hand-

len og forvaltningen af kolonien, og det var kompagniet, der stod bag gaven. På grund af prægningerne, der foregik indtil i hvert fald 1770'erne, findes der bevaret en række prægede eksemplarer i guld, sølv og tin. Medaljen har selvsagt altid været uhyre eftertragtet for såvel private som offentlige samlinger, og derfor findes der også en række støbte og galvanoplastiske kopier af den.

Der er bevaret mindst seks guldeksemplarer af medaljen, hvoraf to vejer mere end et kilo. Nogle er i privateje og kendes primært fra kataloger og auktioner fra 1800-1900-tallet. Et af de seks er på Kunsthistorisches Museum i Wien, mens et andet findes på Musée Dobrée i Nantes i Frankrig. Et tredje ejes af Den Gamle By i Aarhus, og dets proveniens kan følges tilbage til 1786. Det er generelt ikke muligt at følge guldmedaljernes proveniens tilbage til 1600-tallet, men det må i det mindste formodes, at Niels Juel og kongen selv begge har ejet et guldeksempel. Derudover kendes der mindst 15 sølveksemplarer, der for de flestes vedkommende befinder sig på offentlige museer i bl.a. London, Oslo, Paris, Stockholm, St. Petersborg og Wien.³

Den bedste samling af Køge Bugt-medaljer findes dog ubetinget på Den kgl. Mønt- og Medaillesamling på Nationalmuseet, der er indehaver af en guldmedalje på 661 gram, to sølvmedaljer på henholdsvis 820 og 660 gram, et tineksempel samt et nyere støbt eksemplar på 285 gram i en kobberlegering. Guldmedaljen er dog ikke det oprindelige eksemplar fra Christian V's samling, da

1 B.F. Brekke, "Køge Bugt Medaljen 1677", *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* (1992), 134-42.

2 Michael Märcher, "Køge Bugt-medaljen i guld til Indien", *Numismatisk Rapport* 109 (2011), 5-7.

3 Brekke 1992, 136-40; Anonym, "Køge-Bugt medaillen", *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* (1993), 8; Gildas Salaün & Sylvie de Turckheim-Pey, "To hidtil ukendte eksemplarer af Køge Bugt medaljen 1677", *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* (2003), 23-26.

Fig. 2.3. Forsiden af den store Køge Bugt-medalje, udført af Christopher Schneider. Guld. 128 mm og 661 gram. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

dette 'kun' vejede lidt over et halvt kilo, ca. 522,5 gram.⁴ Det er uklart, hvornår og hvorfor det første eksemplar blev afhændet – måske som gave til en højtstående person – og det nuværende er kommet til, men det er formentlig sket i løbet af 1700-tallet. Eksemplaret på 661 gram er velpræget og må derfor være blandt de først prægede guldeksemplarer. Det har altid hørt og hører fortsat til blandt de absolutte topstykker i en af verdens bedste, numismatiske samlinger. Således har guldeksemplaret tilsyneladende også kontinuerligt været udstillet, siden *Det Kgl. Mynt-cabinet* fra 1801 eller tidligere åbnede sin udstilling på Rosenborg Slot som Danmark-Norges første selvstændige museum.⁵

Skønt guldeksemplaret (fig. 2.1, 2.3) er meget velpræget, findes der ude ved kanten enkelte skønhedsfejl, som umiddelbart skjules af antageligt meget gamle reparationer eller belægninger med guld/bladguld.⁶ Belægningerne kan dække valsefejl i den oprindelige guldblanket eller skader på medaljen, som er kommet til efter prægningen – et tvivlsspørgsmål, der dog er vanskeligt at afgøre uden at fjerne de gamle reparationer. Der er ikke tale om fejl på stemplet, for hverken det eller f.eks. museets to sølvksemplarer har disse skønhedsfejl. Det mest sandsynlige er, at de to små områder, som netop er placeret modsat

4 Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, XVII B 3a (*Inventar over Christian V's samling af guldmedaljer*, o. 1698 med diverse senere tilføjelser), 30, nr. 37 (herefter: *Inventar* o. 1698).

5 Michael Märcher, "hvad endnu er skeet er mere for Publikum

end for Videnskaben' – *Det Kongelige Mynt- og Medaille-Cabinet 1832-42*", *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 2003-2005 (2008), 172.

6 Det drejer sig primært om to steder på bagsiden, over bogstaverne ANI TUR omkring kl. 11 og ca. kl. 5. På sidstnævnte sted, som er det største, er der tale om et tykt lag på op mod 1 mm over et stykke på ca. 3 x 35-40(?) mm.

hinanden helt ude ved kanten, enten har haft lamine-rings-/valsningsfejl eller ikke har været helt udpræget. Sidstnævnte skete af og til ved medaljeprægning, f.eks. hvis blanketten var for tynd eller havde svage punkter langs kanten. Til gengæld er sådanne reparationer tilsyneladende meget sjældne – mislykkede prægninger blev som regel kasseret (nedsmeltet) i stedet. Forklaringen på forløbet er formentlig, at nogen – formentlig Schneider selv – efter prægningen har repareret stykket eller fyldt manglerne ud med guld. Det er gjort så godt, at der tilsyneladende er gået mere end 200 års udstilling og opmærksomhed, før den sag blev bragt frem i lyset.

Motiver og indskrifter

Køge Bugt-medaljerne er som de andre medaljer med tilknytning til Niels Juel karakteriseret af barokkens formsprog med drama, bevægelse og kontraster, alt sammen udfoldet med henblik på at formidle den mest effektfulde forherligelse af den enevældige fyrste. Den store medaljes forside indeholder adskillige symboler og en del tekst. Selve kompositionen er atypisk i datidens medaljekunst, og antagelig har Schneider selv udviklet en væsentlig del af motivet – der kendes i det mindste ikke til nogen åbenlyse forlæg.

Forsiden af den store medalje (fig. 2.3) viser i centrum kongens store, kronede (og ornamenterede) monogram, flankeret af en skyhånd til venstre og af otte småbørn med krone og laurbærkviste til højre. Den tilhørende indskrift til motivet i venstre side lyder "Dies salutis" ('Frelsens dag'), som er en hentydning til Guds ord i Es. 49,8: "Jeg hjælper dig på Frelsens dag", dvs. en adresse til de sømilitære sejre. Børneflokket refererer til ryet blandt de kommende generationer: "Dicent posteris" ('De vil fortælle efterkommerne derom'). Det er et indirekte citat fra Joels Bog (Joel 1,3), der henviser til Herrens straffedomme over Israels fjender.

Kongens monogram overstråles foroven af en sol med Jahves navn på hebraisk "יהוה" ('JHWH'). Dette navn kaldes også 'tetragrammet', og det ses på en lang række europæiske medaljer, billeder og bygninger fra samtiden, f.eks. på Rundetårn. Det er symbolet på den allestedsnærværende Gud, der har givet kongen hans enevældige magt som konge af Guds nåde. Nederst ses en krone prydet med skibsstævne (rostra). Indskriften herunder lyder:

"NUMINIS AUSPICIIS
FELICI SUB REGIMINE
SERENISSIMI & POTENTISSIMI PRINCI[PI]S
AC DOMINI DOMINI
C 5.
REGIS DANIAE. NORVEGIAE. VANDALORUM.
GOTH[ORUMQUE] DUCIS
SCHLES[VICI] HOLSAT[IÆ] STORM[ARIAE] & DITMAR[SIÆ]
COMITIS IN OLDEN=
BORG & DELMENHORST. TER HOSTILI CLASSE I. SUB
ÖLAN=
DIA II. PROPE LANGELANDIAM III. IN SINU IUXTA COAGI=
UM PROFLIGATA & UNDECIM. PRIMI ORDINIS NAVI=
BUS BELLICIS CUM OMNI APPARATU. INTERCEPTIS.
CORONA HÆC.
COMPARATA.
EST."

(‘Under Guds ledelse og under den durchlaughtigste og stormægtigste fyrste og herres, Hr. Christian V’s lykkelige regering, Konge af Danmark og Norge, de Venders og Gothers, hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve i Oldenborg og Delmenhorst, blev den fjendtlige flåde tre gange besejret: 1) under Öland, 2) ved Langeland, 3) i Køge Bugt og 11 linjeskibe med al udrustning erobret. Herved blev denne krone vundet’).

Medaljen fungerede således som et storslået stykke propaganda og mindesmærke over de betydelige sejre. Og fremtiden blev der også taget hensyn til. Alle skulle blive bekendt med de store sejre, de måtte ikke gå i glemmebogen.

Selvom medaljens forside tekst- og symbolmæssigt er ret enestående, så er det først og fremmest den utrolige detaljerigdom på den store, flotte bagsides gengivelse af Slaget i Køge Bugt, som sammen med størrelsen har gjort medaljen så berømt (fig. 2.1). Indskriften øverst er: "SIC CODANI TURBAS CONCILIASSE IU VAT./ I IULII ANNO 1677" ('Det er en glæde således at have stillet Østersøens uro. 1. juli 1677'). Den spiller således fint sammen med forsiden, og datoen fortæller, at det er en episode fra Slaget i Køge Bugt, der er illustreret. Medaljen viser en scene fra en af slagets voldsomste episoder, hvor det danske skib, *Tre Lover*, blev stærkt beskadiget, men nåede at få gjort det svenske skib *Mars* manøvreudygtigt, så det måtte overgive sig til Floris Carstensen [på *Tre Lover*].⁷ Til

⁷ Barfod 1977, 191.

Fig. 2.4 a-b. For- og bagside af den lille Køge Bugt-medalje. Formentlig udført af Christopher Schneider, 30 mm og 14,60 gram. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

højre i forgrunden ser vi netop *Mars* i færd med at stryge flaget og overgive sig. På skibet står "MARS SVECIÆ". På medaljen sker overgivelsen dog ikke til *Tre Lover*, men derimod til skibet med kongens navn, *Christianus Quintus*, der ses til venstre og i øvrigt bærer Schneiders signatur "CS". Den er placeret nær vandlinjen mellem de fire kanoner i agterstævnen og de ti på det nederste kanondæk.

Den lille Køge Bugt-medalje (fig. 2.4 a-b) er usigneret, men det er netop primært denne scene med *Mars'* overgivelse til *Christianus Quintus*, som ses i mindre format på dens bagside. Det er derfor rimeligt også at henvise den lille medalje til Schneider. På den lille medaljes forside ses en nydelig buste af Christian V med både elefantordenen og en elefant på skulderen. Motivet er omgivet af en indskrift med kongens primære titel: "CHRISTIANVS V REX DANIE NORVEGIE" (Christian V, konge af Danmark og Norge).

I fremstillingerne af søslaget pyntede Schneider som nævnt lidt på sandheden om skibenes rolle for at få den enevældige konge frem i forreste linje. *Christianus Quintus* var admiralskibet, der blev ført af Niels Juel under slaget. Det fik dog flere grundskud, og Niels Juel flyttede derfor

sig og sit flag til *Fridericus III* forholdsvis tidligt under slaget. Senere på dagen var *Fridericus III* 'omgivet af 6 fjendtlige skibe, som hamrede løs på det danske admiralskib, der led så store skader, at Niels Juel måtte flytte sit flag til *Charlotte Amalia*, hvorfra den sidste del af slaget blev ledet.'⁸ Den store medalje er så detaljeret, at også andre historiske fejl kan påpeges. *Christianus Quintus* er vist med fire hækporte, dvs. kanonporte i agterstævnen [den havde nok kun to].⁹ Detaljerne betyder også, at formentlig yderligere to skibe kan identificeres. Yderst til højre over *Mars'* agterspejl ses et brændende og kæntrende svensk skib med en svensk krone i agterspejlet. Det kan være det store svenske skib *Jupiter*, der blev skudt i sæk. Til højre for dette anes antagelig det danske skib *Churprinsen*, der indgik i Niels Juels succesfulde eskadre (nr. 2 af 3) og blev ført af viceadmiral Christian Bielke.

Selvom detaljerne på bagsiden er fabelagtigt minuttøse, så er medaljens relief relativt lavt – ikke mindst, når diameteren tages i betragtning. Den kgl. Mønt- og

8 Barfod 1977, 192.

9 Probst 2005, 96 (billedtekst).

Medaillesamlings guldeksemplar har en maksimal tykkelse på blot ca. 6 mm, mens samlingens tungeste sølvksemplar er ca. 9 mm tykt. Ved at grave i et ikke alt for højt relief lykkedes det Schneider at skabe et stempel, som kunne hærdes og holde til prægning – og samtidig skabe en medalje, hvor detaljerne kunne ses. Man ser røgskyer fra brændende skibe og affyrede kanoner, og man kan let se såvel kanoner som kanonporte samt utroligt mange andre detaljer på skibene som sejl, galionsfigurer, lanterner og store mængder takkelage. Særligt imponerende er de mange personer, mindst 59, som ses i både, kravlende eller stående på de store skibe, holdende våben eller andet. Yderst til højre anes lidt land, som må være Stevns. I baggrunden kæmper skibe med hinanden. I alt er der mindst 19 unavngivne skibe samt fire både inklusive de to foran *Mars* og *Christianus Quintus*.

Medaljør og datering

Om medaljør og stempelskærer, Christopher Schneider, der især er berømt for netop Køge Bugt-medaljen, vides der desværre kun ganske lidt. De første informationer stammer fra oktober 1674, hvor Schneider fik bestalling som stempelskærer i Danmark-Norge, efter at han må formodes enten på eget initiativ eller på andres opfordring at være indvandret fra Tyskland. Foruden Køge Bugt-medaljen, hans hovedværk, kendes der i tiden herefter også til en række andre medaljer fra 1670-90'erne, i første række medaljer med tilknytning til Danmark-Norges sejr i Skånske Krig (1675-79). Han har også skåret stempler til flere større guldmonter samt til adskillige segl, bl.a. kancelliseglet fra 1676. Ligesom for tiden inden udnævnelsen i 1674 findes der i litteraturen tilsyneladende heller ingen oplysninger om hans dødsdato eller -år. Vi ved dog, at han har signeret medaljen i anledning af Prins Christians død, kronprinseparrets søn, som døde den 1. oktober 1698. Desuden ved vi, at hans hustru, Kirsten Knag, beskrives som enke den 5. oktober 1701. Schneider må således være død inden for tidsrummet 1698-1701.¹⁰

Den primære skriftlige kilde til Schneiders virke i Dan-

mark-Norge er De kongelige Kammerregnskaber (regnskaberne fra kongens eget kammer) fra Christian V's tid, som er udgivet af Emil Marquard i 1918.¹¹ Schneider kaldes i regnskaberne som regel for Christopher Stempelsnider eller Christopher Stempelstikker. Han modtog i perioden 1675-97 med jævne mellemrum penge fra kammeret for konkrete stempelskæreropgaver. Jævnligt vil sige cirka én gang om året i gennemsnit, men med betydelig udsving. F.eks. kendes ingen udbetalinger fra 1679-80, mens der er særligt mange og generelt større beløb fra midten af 1680'erne. Udbetalingerne til Schneider indeholder ofte kun information om beløbsstørrelse, dato, modtager og måske den overordnede anledning som: 'for skoupenge' (dvs. 'skuepenge', altså en eller flere medaljer), 'for stempeler', 'for segl' eller blot 'efter regnskab'. Regnskaberne er imidlertid ikke bevarede. Det er derfor ud fra disse angivelser, man må søge dateringen af ikke blot Køge Bugt-medaljerne, men også af andre af Schneiders arbejder og af andre medaljører medaljer.

Det vides ikke præcist, hvornår stemplerne (fig. 2.2 a-f) til de første store Køge Bugt-medaljer blev færdige. Medaljen var et arbejde for kongen, og da slaget fandt sted i 1677, og medaljens motiv handler om begivenheder fra 1676-77, er opgaven formentlig givet til Schneider forholdsvis kort efter det store søslag i Køge Bugt. Den blev dog næppe færdig i dette årti, idet der stort set ikke findes nogen kammerudbetalinger til Schneider før 1683. Guldmedaljen er heller ikke registreret i inventaret over kongens guldmedaljer fra 1681.¹² Fra maj 1683 ses imidlertid adskillige kammerudbetalinger til Schneider, hvoraf tre er ganske betydelige, nemlig 200 rdlr. for stempler i maj 1683 samt henholdsvis 200 og 351 rdlr. efter regnskab i juni og december 1686. I løbet af 1684-85 udbetaltes der yderligere 150 rdlr. for enten igangværende arbejde eller efter regnskab. De tre førstnævnte beløb er så store i forhold til tidligere og senere udbetalinger, at der ikke kan være tale om almindelige medaljestempler. Det må derfor

11 Emil Marquard (red.), *Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid*, Kbh. 1918.

12 Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, XVII B 3b (*Inventar over Christian V.s samling af guldmedaljer, o. 1681, med diverse senere tilføjelser*) (herefter: *Inventar o. 1681*).

10 Georg Galster, *Danske og norske Medailler og Jetons ca. 1533-ca. 1788*, Kbh. 1936, 80-95; Jørgen Steen Jensen, "Christopher Schneider", i: *Weilbach* 7, 1998, 327.

primært dreje sig om stemplerne til den store Køge Bugt-medalje. Med andre ord tyder Kammerregnskaberne på, at arbejdet på stemplerne primært er foregået fra o. 1682 og først er afsluttet i 1686, hvorefter de første medaljer er præget. Det må formodes, at kongen og Niels Juel straks derefter har fået et guldeksemlar hver.

I Kongernes Samling på Rosenborg Slot findes en flot reliefmedaljon af elfenben, der også kort bør nævnes. For bortset fra visse dele af baggrunden og andre detaljer er den nemlig ganske identisk med bagsiden af den store Køge Bugt-medalje. Den er formentlig skåret af Gottfried Wolffram. Da medaljonen er udført efter medaljen, senest 1696, bidrager den ganske vist ikke yderligere til dateringen af denne. Den fortæller dog mere generelt om formidlingen af medaljen, Slaget i Køge Bugt og Niels Juel.¹³

Fremstillingstidspunktet for eller det konkrete formål med den lille Køge Bugt-medalje kendes derimod ikke med sikkerhed. Ifølge Georg Galster kendes den "i to forskellige Stempler og har vel været anvendt til Belønning for de underordnede Deltagere i Slaget. Forsidestemplet er tillige benyttet til Christian V's Dobbeldukater fra 1687."¹⁴ Sidstnævnte kunne tale for en forholdsvis sen datering i forhold til 1677, hvilket imidlertid ikke er specielt foreneligt med tanken om en belønningsmedalje. Imod den tanke taler også den senere fremlæggelse (s. 98) af en af Niels Juel-portrætmedaljerne som belønningsmedalje for Slaget i Køge Bugt. Måske udelukker de to medaljer ikke hinanden; der kan være tale om forskellige tidspunkter og/eller forskellige målgrupper. Prægningen og/eller uddelingen af portrætmedaljen er dog næppe sket efter marts 1679, når man tager forsidemotivet i betragtning (se s. 99). Prægningen af både guld- og sølveksemlarer af den store Køge Bugt-medalje har været så kostbar og vanskelig en proces, at det har givet god mening at have en lignende, men mindre og billigere medalje, som til ære og minde om den store sejr kunne uddeles med mere fri

og gavmild hånd og det endnu så forholdsvis kort efter slaget som i 1680'erne. At medaljen deler forsidestempel med dobbeltdukaten 1687, betyder formentlig blot, at man ved prægningen af denne mønt har valgt at benytte et allerede eksisterende, godt stempel for derved at spare tid og andre omkostninger. Dobbeltdukaten må på denne baggrund formodes at være præget op mod ti år senere end de første af medaljerne.

Produktion

Mens møntudstedelse var et regale, dvs. et kongeligt eller statsligt privilegium, så var medaljeprægning som nævnt ikke kun forbeholdt møntherren, det vil sige monarken eller staten. Medaljeprægning var for så vidt frit for alle. Derfor var det ikke regler, der begrænsede privates virke på det felt. Begrænsningen var derimod længe primært teknikken. Støbte og især prægede medaljer har rent fremstillingsmæssigt meget til fælles med mønter med hensyn til smeltning, støbning, blanketfremstilling, prægning samt gravering af stempler eller forme. Medaljeprægningen var derfor reelt oftest henlagt til møntsteder. Først i midten af 1800-tallet var det private tekniske niveau i Danmark sådan, at private prægeanstalter begyndte at skyde op.¹⁵

Medaljer blev primært produceret på Den Kgl. Mønt i København, fordi hoffet og størstedelen af centraladministrationen samt en stor del af rigets institutioner og væsentligste selskaber lå i hovedstaden. Det skyldtes også, at der kun eksisterede ét medaljømiljø i Danmark-Norge. Det var i København, hvor der var tilstrækkeligt gravørarbejde at få. Møntstedet i København var i dele af 1600-1700-tallet en forpagtningsmønt, og forpagteren havde typisk ret til, at medaljeprægning skete på møntstedet, hvilket genererede indtægt til møntmesteren, altså forpagteren.

Møntmesteren i København havde i 1704 fra enken efter medaljøren Anton Meybusch, som o. 1691 kom til København, erhvervet Meybuschs medaljeskruepresse (fig. 2.5). Derefter ansøgte og generhvervede møntmesteren privilegium på, at ingen medaljør måtte have skruepres-

13 Jørgen Hein, "Ivories by Gottfried Wolffram", *Scandinavian Journal of Design History* 1 (1991), 7-34; Samme, *The Treasure Collection at Rosenborg Castle. The Inventories of 1696 and 1718. Royal Heritage and Collecting in Denmark-Norway 1500-1900*, Kbh. 2009, 2, nr. 201.

14 Galster 1936, 85.

15 Michael Märcher, *De kongelige møntsteder i Altona og København 1813-1873. Teknik og produktion*, Odense 2012 (Märcher 2012a), 293.

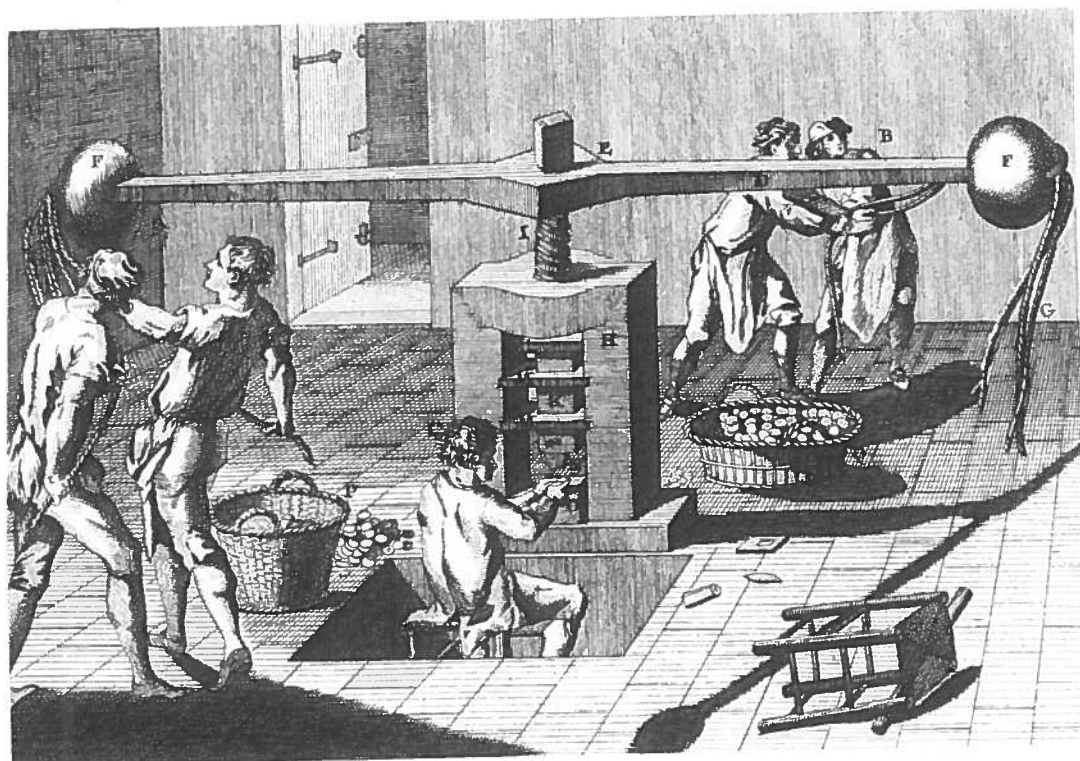

Fig. 2.5. Møntprægning med hånddrevet skruepresse. Efter *Monnayage Travail de L'or: Recueil de Planches, sur les Sciences, les Arts Libéraux, et les Arts Mécaniques, avec leur Explication. L'Encyclopédie Diderot et d'Alembert*, Paris 1751-72, pl. XV.

ser i deres hus, samt at alle medaljer skulle præges på møntstedet.¹⁶

I 1670-80'erne var det således formentlig også sådan, at næsten al medaljeprægning foregik på møntstedet, hvor møntmesteren fik afgifter, fremstillede medaljebblanketterne samt stod for andre tekniske elementer. Formentlig var der allerede på Niels Juels tid høje krav til lødigheden af de på møntstedet fremstillede guld- og sølvmedaljer. Sådan var det i anden halvdel af 1700-tallet, hvor guldmedaljerne skulle være af dukatguld, det vil sige 23½ karat, ca. 97,9 % guld, mens sølvmedaljerne skulle være af ca. 99 % sølv. Der var tale om meget høj metalkvalitet, nærmest det bedst mulige, og der er ikke grund til at tro, at der 100 år tidligere blev gået på kompromis med metalkvaliteten i Enevældens medaljer. Ved indsmeltning af de mest højlydige ind- eller udenlandske mønter eller ved køb af højlydigt metal fra udenlandske ædelmetalmarkedet kunne det bedste ædelmetal i de nødvendige mængder som regel skaffes til medaljeprægningen. Muligvis fik medaljørerne

smedede råstemplen udleveret af møntmesteren – i hvert fald når det gjaldt møntstemplen, men ellers stod medaljørerne selv for stempelfremstillingen, eventuelt i samarbejde med en smed, f.eks. møntstedets egen. Selve medaljeprægningen og måske også medaljestempelhærdningen skete formentlig i et samarbejde mellem medaljøren og folk fra møntstedet. Medaljørerne havde forskellige forhold. Schneider var kongelig medaljør med bestalling og graverede primært medaljestemplen, hvilket han fik betaling for. Andre som f.eks. Meybusch var ansat i tilknytning til møntstedet og fik god løn, fribolig m.v. Han skulle så til gengæld gravere de til møntproduktionen kontinuerligt nødvendige, ensartede stemplen samt nogle medaljestemplen om året. Der skulle bruges mange stemplen til den vitale møntproduktion, og den måtte naturligvis ikke standse på grund af mangel på stemplen.¹⁷

Medaljeprægningen indeholdt især to vanskelige, tek-

¹⁶ Märcher 2012a, 294-96.

¹⁷ Märcher 2012a, 297; samme, "Kilder til ansættelsen af Anton Meybusch og 1690'ernes udmøntninger i København", *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* (2012), 141-46 (Märcher 2012b).

Fig. 2.6 a-b. For- og bagside af et yngre sølvseksemplar af Christopher Schneiders store Køge Bugt-medalje. Bemærk den betydelige stempelrevne på forsiden (a). 128 mm og 660 gram. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

niske elementer: Stemplerne og skruepressen. Stemplerne skulle være graveret korrekt, hverken for dybe eller lave, ligesom de ikke mindst skulle være hærdet korrekt. Når et stempel var færdiggraveret, kunne et prøveaftryk tages i et forholdsvis blødt materiale, f.eks. tin eller bly. Først når graveringen blev accepteret, skulle stemplet hærdes. Det vil sige, at det blev ophedet, så det var rødglødende, og derefter brat afkølet i vand. Ved mislykket hærkning eller anvendelse af jern eller stål af en utilstrækkelig kvalitet kunne stemplet enten springe eller sætte sig (synke) under prægningen, hvorved al arbejdet var spildt. Stempler kunne også springe allerede i hærkningen eller blive kasseret tidligere i processen på grund af graveringsfejl, materialemæssige eller tekniske fejl. Det var først som led i den industrielle revolution fra slutningen af 1700-tallet og i tiden herefter, at der udvikledes a) stål af bedre kvalitet, f.eks. støbestål fra Krupp i Essen, b) nye og bedre hærde-metoder, f.eks. særlige hærdeovne, såvel som c) forskellige nye redskaber og maskiner, f.eks. reduktionsmaskiner og

stempelmultiplikationspresser, så stempelfremstillingen for alvor blev lettere.¹⁸

Det andet særlige tekniske element var skruepressen, hvori den blanke, horisontalt liggende medaljebanket på en gang blev præget af de to graverede stempler. Skruepresser til metalprægning blev opfundet i 1500-tallet og er først forholdsvis langsomt taget i brug på de danske kongers møntsteder i løbet af 1600-tallet. De hånddrevne skruepresser bestod af en stærk jernramme, hvori en stor, vertikalt virkende skrue var placeret. På toppen af skruen var en stor jerntværstang (svingstang), der formentlig var forsynet med lodder – vi kender ikke udformningen af de få i 1600-tallets Danmark-Norge anvendte skruepresser. Svingstangen kunne være forsynet med remme eller reb, som blev brugt af arbejderne, når den skulle sættes i bevægelse. Eller måske skubbede arbejderne bare direkte på lodderne eller stangen, sådan som det foregik adskillige steder. Svingstangen satte så skruen i bevægelse, der nu med stor kraft kørte ned og ramte overstemplet, som

¹⁸ Märcher 2012a, 159.

derved ramte og prægede medaljeblanketten, der lå på understemplet. Skruepressens størrelse og kraft kunne variere meget – og en del af dens tekniske indstillinger, herunder antallet af personer, som drev pressen, kunne ændres efter behov.¹⁹

Ved prægning af store medaljer har der været brug for en stor presse, adskillige personer og utvivlsomt også for gentagne slag i pressen, før medaljen var fuldpræget. I løbet af prægningen blev medaljeblanketten flere gange udglødet, dvs. blødgjort ved opvarmning. Det var nødvendigt, for at metallet kunne bevæge sig – og for at såvel blanket som stempler ikke led overlast. Køge Bugt-medaljen er præget i ring, altså ved at en metalring omsluttet blanketten under prægningen. Denne ring betød, at metallet i blanketten horisontalt ikke kunne flyde længere end ud til ringen, men derimod blev tvunget til primært at bevæge sig vertikalt ind i stemplerne, hvilket gav et kvalitetsmæssigt meget bedre præg. Desuden betød ringen, at medaljens rand blev både glat, altså pæn og regulær, og forhøjet, hvilket beskyttede motivet mod slitage. Køge Bugt-medaljens rand er ikke dekoreret. Randdekorerings samtidig med prægning blev af Schneider først taget i brug nogle få år senere (se omtalen af medaljerne for Christiansøes Befæstning s. 107 ff.).²⁰

Stemplerne blev udsat for stor kraftpåvirkning i skruepressen, og de kunne ved brug efterhånden blive slidt op ved at blive uskarpe, revne eller synke. Kun sjældent blev der dog præget så mange medaljer, at et stempel blev uskarpt. Det var mere typisk, at stemplerne var så store og/eller havde så højt et relief, at de efterhånden revnede eller satte sig på grund af de gentagne kraftige slag i skruepressen. Det er i det mindste tilfældet med de store og imponerende stempler til den store Køge Bugt-medalje, der er bevarede (fig. 2.2 a-f). Medaljen blev som nævnt præget løbende i mere end 100 år, og på et tidspunkt begyndte forsidestemplet for alvor at revne (fig. 2.2 a). Det revnede mere og mere for hver gang, det blev brugt, men på grund af medaljens popularitet fortsatte man, indtil selve stemplet revnede så meget, at der ikke længere på forsvarlig vis kunne præges med det. På bagsidestemplet er der også en mindre stempelrevne, den ses til højre for *Mars'* strøgne

flag (fig. 2.1). Denne revne ses også på de allerbedste og tidligste eksemplarer af medaljen, og den må således have været der nærmest fra starten af. Heldigvis voksede den kun meget langsomt, efterhånden som stemplet blev brugt.

Da der skulle præges et eksemplar i 1774 til Asiatisk Kompagnis brug, blev stemplerne grundigt undersøgt af hofmedaljør Daniel Jensen Adzer før og efter udleveringen af dem fra medaljestempelsamlingen på Rosenborg Slot. De havde nemlig allerede i midten af 1700-tallet nogle skader. Adzer konkluderede dog ved undersøgelsen før udleveringen: "endskiöndt disse Stempler haver satt sig noget, og at de formedelst Deres Störrelse ere vanskelige at udpræge, saa troer jeg dog, at de med Lempe uden Tvivl kunde udstaae den behörige Prægning, naar (bemelte) Stempler ikkun med den dertil fornödne Forsigtighed blive iagttaget, saasom der til disse Stempler udfordres langt meere Tiid, end som til andre Stempler."²¹ Hvor mange medaljer, der blev præget med stemplerne efter dette udlån, vides ikke. Det har dog næppe været mange, og det står klart, at man i første halvdel af 1800-tallet havde indstillet brugen af det nu decideret revnede stempel.

Da revnen i stemplet, som nævnt, voksede løbende og kan ses på mange af de bevarede eksemplarer af medaljen, kan et studie af revnens størrelse og forløb på de bevarede medaljer bruges til at opstille en relativ kronologi blandt eksemplarerne, en såkaldt stempelrevneanalyse.²² Jo større stempelrevnen er, desto yngre er medaljen. Når Den kgl. Mønt- og Medaillesamlings sølveksemplar på 660 g (fig. 2.6 a-b) sammenlignes med andre eksemplarer og stemplerne, så er det på grund af den omfattende og uskønne stempelrevne klart, at der er tale om et meget ungt eksemplar, hvor stempelrevnen næsten er så omfattende som på det revnede stempel. Eksemplaret er generelt ikke særlig godt udpræget. Det skyldes nok det revnende og formentlig også synkende stempel, der også må være årsagen til, at forsiden er noget konveks (buer udad), mens bagsiden er lige så konkav (buer indad).

19 Märcher 2012a, 137-143.

20 Märcher 2012a, 138.

21 Märcher 2011, 6-7.

22 Se Sven Aagaard, "Kronologi af tidlige Kongsbergkroner 1687 belyst ved stempelrevneanalyse", *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* (2003), 20-23.

To samtidige Niels Juel-portrætmedaljer

De to mest betydningsfulde medaljører i 1670-80'ernes Danmark-Norge var Christopher Schneider og Jeremias Hercules, hvoraf Schneider var den vigtigste i forhold til Niels Juel.

Hercules, der ligesom Schneider var tyskfødt, fik sin første bestalling som stempelskærer i Danmark-Norge i 1653, men var formentlig uddannet i Nordtyskland. I 1655 blev han afskediget, men fik i 1664 en ny bestalling. Han skar stemplerne til en lang række medaljer, mønter og segl – blandt andet til Kongeloven – ligesom han også arbejdede i perlemor. Hercules døde i København 1689.¹

Schneider og Hercules står hver bag en samtidig medalje med Niels Juels portræt på forsiden.² Normalt kaldes medaljer med portrætter af privatpersoner for personmedaljer. De blev som regel fremstillet i anledning af en særlig indsats eller et jubilæum, der oftest nævnes eller symboliseres på bagsiden. Som nævnt stod de danske møntsteder, hvor medaljer blev fremstillet, under kongen, og der fandtes på grund af økonomiske og tekniske vanskeligheder ikke private prægeanstalter før 1800-tallet. Desuden var medaljer dyre, først langt inde i 1700-tallet begyndte regulær prægning af medaljer i uædle metaller.³ Derfor blev der i 1600-tallet fremstillet forholdsvis få personmedaljer, og de portrætterede personer var, ligesom Niels Juel, generelt tæt knyttet til monarken og/eller militæret. Det var med andre ord ganske usædvanligt, at der i samtiden blev fremstillet to forskellige portrætmedaljer til Niels Juels ære.⁴

Anledningen til Schneiders store Niels Juel-medalje (fig. 2.7 a-b) var også sejren i Køge Bugt den 1. juli 1677, og tilsyneladende "Schenckten Seine Mayestät jedem See=Officierer eine hangende güldene Medaille/ so des Admirals Julen Bildnuss/ und diese merckliche Seeschlacht vom I. Jul. 1677. repræsenterte".⁵ Endvidere lød det senere i 1700-tallet: "I Anledning af ovenmeldte herlige Seier i Kiøge-Bugt, har det behaget Hans Majestæt at lade præge denne ... Medaille med Admiralens Portrait, for samme at uddele som Ærestegn til de Officierer, som havde bivaanet Slaget".⁶ Medaljen blev altså fremstillet til kongelig brug – og det formentlig relativt kort efter søsejren. Schneider fik den 29. oktober 1678 en udbetaling på 79 rigsdaler "for skoupenge efter regenskab".⁷ Det kan være betaling for stemplerne til denne medalje. Der kendes nemlig ikke andre udbetalinger i kammerregnskaberne til Schneider i perioden mellem 1. maj 1677 og 8. maj 1683,⁸ skønt det også kunne dreje sig om en eller nogle af de andre

medaljer: én støbt medalje af den canadisk fødte kunstner Barry Lereng Wilmont (f. 1936), én præget medalje af den norske kunstner Oddmund Raudberget (f. 1932) og én præget medalje af den danske gravør og medaljør Bent Jensen (f. 1933). Sidstnævntes forside er tydeligt inspireret af Schneiders Niels Juel-medalje.

- 5 Johannes Laverentzen (red.), *Tage-register über des Allerdurchläuchtigsten Grossmächtigsten Königs und Herrn Christian des Fünften (...) Glorwürdigste Lebens= und Regierungsgeschichtel Nebst Anfügung einiger Medaillen und Allerhöchstgedachter Majestät Königlichen Prächtigen Leichbegängnuss*, Kbh. 1701, 108.
- 6 Georg Nielsen m.fl. (red.), *Beskrivelse over Danske Mynter og Medailler i Den Kongelige Samling*, Kbh. 1791, 513.
- 7 Marquard 1918, 189.
- 8 Dog fik Schneider i 1681 90 rigsdaler for to segl, jf. Marquard 1918, 252.

1 Galster 1936, 60-75; Jørgen Steen Jensen, "Jeremias Herclus (Hercules)", i: *Weilbach* 3, 1995, 303-304.

2 Galster 1936, nr. 102 og 126.

3 Märcher 2012a, 293.

4 I forbindelse med 300-års jubilæet for Slaget i Køge Bugt i 1977 er der fremstillet mindst tre forskellige Niels Juel-

Fig. 2.7 a-b. For- og bagside af Niels Juel-portrætmedalje, udført af Christopher Schneider. Sølv. 69-70 mm og 167,96 gram. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

medaljer vedrørende Skånske Krig, som Schneider stod bag. En mere sikker datering af Schneiders medalje bygger på, at søhelten afbildes med Dannebrogordenen. Den må med andre ord have været færdig, før Niels Juel den 11. marts 1679 blev Elefantridder, da han ellers ville være portrætteret med den.⁹

Schneider udmærker sig generelt ved at have skåret stempler til og fået præget store medaljer. Schneiders Niels Juel-medalje hører ligesom Køge Bugt-medaljen til kategorien af store medaljer. Den er 69-70 mm i diameter og med meget højt relief på forsiden. Dens tykkelse er op mod 7-8 mm på de højeste steder, hvilket f.eks. er mere end den store Køge Bugt-medalje på ca. 6 mm. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling havde siden 1680-90'erne et guldeksempplar af medaljen på 58 dukaters vægt, det vil sige 58 x 3,49 gram, altså lidt over 200 gram guld.¹⁰ Guldeksemplarets skæbne kendes dog ikke. Det er sandsynligvis af finansieringsmæssige årsager bortbyttet eller

måske endda indsmeltet i 1800-tallet, hvor man på et tidspunkt har været tilfreds med blot at have et sølvksempplar af denne personmedalje. Sølvmedaljen var i samlingen i 1700-tallet. Eksemplet er uden randskrift, vejer 167,96 gram og er – formentlig på grund af diameteren og det høje relief – ikke fuldstændig velpræget.

Forsiden viser et hoftebillede af Niels Juel, vendt mod højre, med kalvekrøs, kappe og Dannebrogordenen. Han vises som admiral og flådeleder med kommandostav i højre hånd. Bag ham ses et par kanoner og en lille søslagsscene. Forsiden er signeret "C S" lidt under Juels hjerteformede bæltebeslag. Over Juels hoved læses "D[OMI]N[US] NICOL[AUS] IVEL EQ[UES] R[EGNI] D[ANIÆ] ARCHITHAL[ASSUS]" ('Hr. Niels Juel, ridder, Danmarks riges admiral').

Som på Køge Bugt-medaljerne viser også bagsiden af Schneiders portrætmedalje Slaget i Køge Bugt. På denne bagside, der i øvrigt ligesom forsiden bærer signaturen "C S" allernederst, ses der yderst til højre og venstre land, henholdsvis Falsterbo og Stevns, mens (svenske) skibe brænder, flygter eller synker rundt omkring i bugten i

⁹ Barfoed 1977, 259.

¹⁰ Nielsen 1991, 513; Inventar o. 1698, 31, nr. 44.

Fig. 2.8. Slaget i Køge Bugt. Kobberstik fra bind 11 af *Theatrum Europaeum* (1682). Det Kongelige Bibliotek.

motivets midte. Der er fartøjer i mange størrelser, i alt ca. 102-103 stk., hvilket vist er lidt flere, end der reelt deltog i slaget. Der er betydelig overensstemmelse mellem bagsidemotivet og et stik af slaget i bind 11 af det store historiske værk *Theatrum Europaeum* (fig. 2.8). Dette bygger på Johan Huusmans kobberstik fra 1677, som også danner forlæg for alabastrelieffet i epitafiet, jf. s. 145, fig. 1.47 og 3.25-3.26. Heri findes også et portrætskik af Niels Juel.¹¹ Indskriften lyder:

"PRAELIVM INTER CLASSES CHRIST[ISTIANI]. V.
ET. CAR[OLI] XI. I. IVL[II]. MD CLXXVII.
D[OMI]N[IS] NICOL[AO] IVEL. ET. HENR[ICO] HORN.
DVC[IBVS]

('Slaget mellem Christian V's og Karl XI's flåder den 1. juli 1677
under kommando af de herrer Niels Juel og Henrik Horn').

Hercules' Niels Juel-medalje (fig. 2.9 a-b) må være udført på et ukendt privat initiativ, og stemplerne blev formentlig

færdige i første halvdel af 1678. Det fremgår ikke mindst af den omstændighed, at kongens kammer den 23. maj 1678 betalte Hercules 6 rdlr. og 3 mark "for en sølfmedalie med admiral Hiuls portret och et futral dertil"¹² – altså for én medalje og ikke for stemplerne dertil, hvilket ville have været tilfældet ved et kongeligt arbejde. Den købte medalje er formentlig den medalje, som fortsat findes i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling. Den velprægede medalje vejer 81,46 g, har en diameter på 63 mm og en maksimal tykkelse på 3-4 mm. Samlingens eksemplar har ingen randskrift, men der kendes et eksemplar med randskriften:¹³

"1676 I MAI GOTLAND[IAM] RECUPER[AVIT] 24 M[AII]
CREUTZIUM 1677 I IUN[II] SEBLADIUM I. IUL[II]
HORNIIUM TRIUMPHAV[IT] EREPT[IS] 17 NAVIB[US]"

12 Marquard 1918, 184.

13 Randskriften på eksemplaret, som ikke er konsulteret, er formentlig enten påført senere eller fra en senere prægning af medaljen. Randdekorerings samtidig med prægning blev formentlig først anvendt i riget i 1680'erne, se omtalen af medaljerne for Christiansøes Befæstning.

11 *Theatrum Europaeum* 1682, 1059-61, Tf. 73-74.

Fig. 2.9 a-b. For- og bagside af Niels Juel-portrætmedalje, udført af Jeremias Hercules. Sølv. 63 mm og 81,46 gram. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

(‘1676 1. maj generobrede han Gotland, 24. maj triumferede han over Creutz, 1677 1. juni over Seblad, 1. juli over Horn og erobrede 17 skibe’).¹⁴

Forsiden er mere afdæmpet end Schneiders portrætmedalje med en mere civil og afslappet Niels Juel, der brystportrætteres med Dannebrogorden, kalvekrøs og rigt blomsterbroderet dragt. Hercules’ signatur: “I H” findes nederst på Juels arm. På den velprægede medalje har Hercules i graveringen forregnet sig i forhold til indskriftens længde, hvorfor det sidste N er formindsket. De indpunslede bogstaver står heller ikke helt sikkert, og deres hældning følger ikke altid naturligt med rundt langs kanten af medaljen. Det ses endvidere, at Hercules har manglet en Q-punsel, da indskriften skulle indpunsles, og bogstavet Q er derfor lavet med en O-punsel og en graveret streg. Forsideindskriften er “NICOLAUS IUEL

EQ[UES] AUR[ATUS] DANICAE ARCHI[THALASSI] GEN[ERALIS] LOC[UM] TEN[ENS] (Niels Juel, ridder, Danmarks generaladmiraløjtnant).¹⁵

Den flottes bagside er uden indskrift og signatur. Motivet må også her være Slaget i Køge Bugt. Til højre ses et brændende og synkende svensk skib med lanterner og tre fortabte matroser, måske *Jupiter*. Skibet med kongens navn, som Juel førte under en del af slaget, *Christianus Quintus*, er centralt placeret og kan identificeres på grund af rytteren på agterspejlet. Til venstre ses et skib med et dragelignende væsen på agterspejlet, formentlig det danske *Lindormen*, som også deltog i slaget. Heraldisk var Lindormen symbolet for “de Venders”, som indgik i den danske kongetitel. Nederst ses vraggoods, en mindre båd med to matroser og herunder yderligere to matroser siddende overskrævs på en kæntrret båd eller en knækket mast, som de forsøger at redde livet på.

14 C.A. Ossbahr, *Mynt och Medaljer slagna för främmande makter i anledning av krig mot Sverige*, Uppsala 1927, 130; Galster 1936, 72.

15 Galster 1936, 449.

Fig. 2.10 a-b. For- og bagside af medalje til minde om Erobringen af Gotland i 1676, delvis udført af Christopher Schneider. Sølv. 48 mm og 44,83 gram. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

Fig. 2.11 a-b. For- og bagside af medalje til minde om Erobringen af Gotland i 1676, udført af Christopher Schneider. Guld. 45 mm og 66,81 gram. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

Andre medaljer med relation til Niels Juel

Adskillige medaljer blev udgivet for at fejre begivenheder under Skånske Krig og i resten af Christian V's regerings-tid. Niels Juel havde en central betydning for flere af disse begivenheder, ikke mindst i forbindelse med erobringen af Gotland i 1676, men han kæmpede f.eks. også i slaget ved Øland samme år (jf. s. 23). Mens han var chef for Holmen, løb skibet *Norske Love* af stablen og Christiansøes Befæstning blev påbegyndt. Da de medaljer har tydelig relation til Niels Juels biografi, skal de også beskrives nærmere.¹

Erobringen af Gotland

Niels Juels første store sejr var den betydningsfulde tilbageerobring af Gotland den 1. maj 1676, der da også hurtigt blev fejret med medaljeprægning. Der findes også her to forskellige medaljer (fig. 2.10 a-b og 2.11 a-b), hvis kunstner(e) og indbyrdes relation imidlertid er vanskelig at gennemskue. Medaljernes diametre afviger lidt fra hinanden, henholdsvis 48 og 45 mm, hvoraf den mindste er den absolut almindeligst forekommende. Deres meget smukke bagsider er næsten fuldkommen identiske, men der er tale om to forskellige stempler. Herpå ses Gotlands våben, Gudslammet med Korsfanen, stående på jorden og omgivet af indskriften: "AD DOMINVM PATRIAMQVE REDIT 1 MAII A[NN]O 1676" ('vendte tilbage til sin herre og sit fædreland 1. maj 1676'). En tydelig understreg-

ning af, at begivenheden opfattedes eller ønskedes opfattet som en tilbageerobring – og ikke som en ny erobring, der eventuelt skulle gives tilbage efter krigen. Forsiderne varierer mere. På forsiden af den større medalje ses i ganske højt relief Christian V's buste med laurbærkrans, harnisk, kalvekrøs og kappe. Sådanne klassiske forlæg var meget almindelige i datidens medalje- og billedkunst. Indskriften lyder: "CHRISTIANVS V D[EI] G[RATIA] DANIÆ ET NORVEG[IÆ] REX" ('Christian V, af Guds nåde Danmarks og Norges konge'). Forsiden af den mindre medalje er i forholdsvist højt relief og har også en buste af Christian V, her klædt i rustning med tilhørende hjelm og slagsværd samt omgivet af en stor mængde faner og andre krigstrofæer, primært landmilitære.

Der er ikke bevaret nogen af de fire stempler til medaljerne, og heller ikke kammerregnskaberne synes at give nogen brugbare oplysninger om disse medaljer. Som den eneste af de fire sider bærer den mindre forside initialerne: "C S" for Christopher Schneider. Derfor og fordi bagsiderne med deres detaljer i form af planter og bygninger minder om andre af Schneiders signerede arbejder, må begge de flotte bagsidestempler antages også at være graveret af Schneider. Det er imidlertid uklart, hvem der har graveret den større forside. Umiddelbart ligner stilen ikke Schneiders – detaljer som f.eks. næsen i de to kongeportrætter er indbyrdes ret forskellige – og det er da også svært at forestille sig, at den samme medaljør på nogenlunde samme tid skulle grave to så forskellige portrætfremstillinger. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling har to sølvksemplarer af den større medalje. Det ene på 44,83 g kom til samlingen før 1791, mens det andet på 47,77 g kom til i 1900-tallet. Den sidstnævnte har en

¹ Der er her tale om et udvalg. Andre medaljer – primært fra Skånske krig og med mindre relation til Niels Juels biografi – kunne også være inkluderet. Det gælder f.eks. medaljerne for Wismars Erobring, Tapperhed for Søofficerer, Venersborgs Erobring, Helsingborgs Erobring, Kongens Sejr i krigen, Rygens Erobring og Freden i Lund. Se Galster 1936.

Fig. 2.12 a-b. For- og bagside af medalje til minde om Slaget ved Øland i 1676. Sølv. 57 mm og 57,16 gram. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

tilføjet moderne signatur "SCHRODER",² som dog ikke bør tillægges nogen betydning.

Skønt stilen på den større forside altså ikke umiddelbart peger på Schneider, må man indregne det forhold, at forskellige medaljørers stempler normalt hverken blev eller af tekniske årsager overhovedet kunne blandes sammen. De ville nemlig oftest slet ikke passe sammen. Samtidig er det underligt, at der findes to meget ens medaljer i lidt forskellig størrelse. Ingen af eksemplarerne af de to medaljer på Den kgl. Mønt- og Medaillesamling tyder på, at stemplerne har været ved at springe. Det er rimeligt at antage, at medaljerne blev fremstillet kort efter Gotlands erobring, da bagsiden er publiceret kort derefter.³ Den større og ualmindeligste medalje er antagelig den første. Schneider har som nævnt næppe graveret forsidestemplet. Måske er et af stemplerne til denne medalje sprunget, eller der har været utilfredshed med forsiden, størrelsen eller noget helt tredje. Formentlig har Schneider kun graveret bagsiden, og den første medalje har så måske været et sjældent samarbejde mellem to medaljørere. Det vides ikke, men det

er bemærkelsesværdigt, at Den kgl. Mønt- og Medaillesamling tilsyneladende aldrig har haft et guldeksempplar af medaljen. Det tyder på, at den ikke var eller blev den officielle medalje til fejringen af erobringen. Formentlig var det sådan, at Schneider alene fik mulighed for at lave en ny og bedre medalje, den mindre, hvor han genbrugte den flotte bagsides motiv og disposition, men nu lavede en forside i sin egen stil – med våben, faner og detaljer! Den kgl. Mønt- og Medaillesamling har af den mindre medalje blandt andet både et guld- og sølveksempplar på henholdsvis 66,81 og 44,9 gram, som har været i samlingen siden 1600-1700-tallet. Guldeksemplet må være kongens eksemplar – det var i samlingen allerede i 1698.⁴

Slaget ved Øland

Den danske sejr i Slaget ved Øland den 1. juni 1676 har også resulteret i en dansk sejrmedalje (fig. 2.12 a-b). Medaljen er ikke signeret, og medaljøren er ukendt. Portrættet er atypisk i forhold til andre samtidige danske medaljer,

² R'erne står på hovedet i denne indskrift.

³ Galster 1936, 80.

⁴ Inventar o. 1698, 31, nr. 40.

og det er formentlig ikke en af de kendte medaljører i København, som står bag den flotte medalje. Eksemplaret i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling er af sølv, uden randdekorer og har på forsiden et højt relief på ca. 3 mm, en diameter på 57 mm og en samlet tykkelse på ca. 5 mm; vægten er blot 57,16 g. Den er således relativt let og tynd, samtidig med at forsidenes høje portræt er særdeles velpræget – det er et virkelig godt arbejde. Galster formodede, at den specielle afskæring af kongens ryg skyldes en skade eller fejl under graveringen af stemplet, som på den måde blev camoufleret.⁵ Der ses ikke egentlige fejl, skader eller spor deraf på den smukke forside, men Galster kan have ret. Det vil så også kunne forklare den ekstraordinært store reliefhøjde, som kongens skulder har. Der er med andre ord graveret dybt i stemplet nær det af Galster formodede uheld. Stemplerne til medaljen er ikke bevaret, og Den kgl. Mønt- og Medaillesamling har næppe haft andre eksemplarer af medaljen end det sølveksemplar, som har været i samlingen i mere end 300 år. Det tyder på, at medaljen var et privat initiativ, da kongen og dermed samlingen ellers ville have modtaget et guldeksemplar. I samme retning peger det faktum, at samlingen formentlig tidligst i 1690'erne – og senest i 1710 – modtog eksemplaret. Det var længe efter slaget – måske er medaljen med det atypiske portræt graveret og præget af en medaljør uden for riget?

På forsiden ses den harniskklædte Christian V med laurbærkransen, sejrssymbolet, mens hans titel som konge af Danmark og Norge, de Venders og Goters udgør indskriften. På bagsiden ses de mest kendte episoder fra Slaget ved Øland. Til venstre er vist det svenske flagskib *Kronan*, som var slagets største skib. Skibet kæntrade på grund af en fejlmanøvre, hvorefter det sprang i luften og sank (s. 23). Admiral Lorentz Creutz på *Kronan* førte den svenske flåde og gives skylden for den taktiske fadæse. Under bogstavet P i "PIETATE" ses Creutz klamre sig til en rå. Han og ca. 800 andre gik ned med det berømte skib, hvis vrak blev genfundet i 1980. Midt på fremstillingen ses det danske admiralskib, *Christianus Quintus*, i kamp med det svenske admiralskib *Svärdet*, som ledede den svenske styrke, efter at *Kronan* og Creutz var på vej

mod havets bund. Niels Juel på skibet *Churprinsen* var med til at bekæmpe *Svärdet*, og efter en lang ildkamp, hvor *Svärdet* til sidst mistede stormasten, måtte også dette skib med admiral Claas Uggla stryge flaget og overgive sig. I datidens flåder indgik brandere, det vil sige mindre skibe, hvis formål var at stikke ild på fjendens skibe. Den nederlandske brander *T'Hoën* stak trods flagstrygningen ild på *Svärdet*, hvorved den svenske flåde igen mistede deres øverstkommanderende samt ca. 600 mand.⁶ Denne episode ses til højre på medaljen, hvor flammer og røg står op om det svenske skib. De første tre ord i bagsidens indskrift hentyder til kongens valgsprog: "PIETAS ET IVSTITIA/ VICTORIAM/ CORONANT/ 1676" ('Fromhed og retfærdighed kroner sejren 1676').

Norske Love

Under Skånske Krig havde Niels Juel beklaget sig over flere af skibenes sejlegenskaber. Som chef for flåden var han selsagt direkte involveret i skibsbyggeriet, og det var i hans periode, at det første orlogsskib bygget efter krigen løb af stablen. Det var mere præcist i november 1680, at det meget store skib *Norske Love* med ca. 80 kanoner og en generel besætning på op mod 600 mand blev færdigt. Det var flådens største fartøj, og det var flere år siden, der sidst var bygget et orlogsskib. Det var formentlig primært af disse grunde, der blev fremstillet en erindringsmedalje (fig. 2.13 a-b). Adskillige skibe i den dansk-norske flåde havde båret navnet *Norske Love*, og det foregående fra 1666 var i august 1679 kort efter våbenstilstanden i uvejrlig forulykket og strandet ved Svaneke, hvor det knækkede over. Det store, flotte skib fra 1680, som ses på medaljens bagside, var en del af flåden, indtil det i 1715 blev sænket og brugt til opbygningen af søfortet *Trekroner* ved indsejlingen til Københavns havn. Flere imponerende skibe endte deres dage dér, f.eks. Niels Juels gamle flagskib *Christianus Quintus*.⁷

På forsiden af medaljen ses Christian V klædt som romersk imperator med laurbærkrans og feltherrekappe samt flankeret af sit eget valgsprog: "PIETATE * ET * IUSTITIA * ('Med fromhed og retfærdighed'). På bag-

5 Galster 1936, 133.

6 Probst 2005, 72-73.

7 Barfod 1977, 284-91; Probst 2005, 108.

Fig. 2.13 a-b. For- og bagside af medalje til minde om orlogsskibet *Norske Løve*, færdigbygget 1680, udført af Jonas Olufsen Lunder. Guld. 37,5 mm og 31,89 gram. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

siden ses skibet *Norske Løve*. Det fremgår af agterspejlet, hvor Norges våben med den kronede løve holdende Olav den Helliges økse er placeret. I dette våben havde øksen dog efterhånden udviklet sig til at ligne en hellebard, og sådan ser den da også ud på agterspejlet. Medaljen er kun signeret forneden på bagsiden med: "I L". Medaljøren var længe omdiskuteret, men det står nu klart, at der er tale om den vigtige norske medaljør Jonas Olufsen Lunder, som blev stamfader til et helt dynasti af norske stempelskærere. Efter det vitale fund af sølvforekomsterne i Kongsberg i 1623 blev der 1628 oprettet et møntsted i Kristiania (Oslo), hvor Jonas Lunder virkede. Møntstedet blev i 1680'erne afløst af et nyt i Kongsberg, som de næste hundrede år var rigets vigtigste. Adskillige medaljer blev i øvrigt fremstillet i forbindelse med Christian V's Norgesrejse i 1685, hvor han bl.a. besøgte sølvminebyen Kongsberg, grundlagt af Christian IV efter sølvfundet. Om denne medalje er præget i Oslo, eller om stemplerne blev sendt til København, er dog uklart. De fleste medaljer, der blev fremstillet i riget, er produceret på møntstedet i Kongens København, uanset at der før 1864 generelt også fandtes andre møntsteder i riget. Den anvendte teknik

med ringprægning uden randdekorer og retvendt stempestilling er ikke tilstrækkelig til at afgøre møntstedet. Umiddelbart er der således næppe grund til at tro, at den velprægede medalje ikke skulle være fremstillet i Oslo, selvom der allerede fra 1600-tallet findes eksempler på stempelforsendelser mellem rigets møntsteder.⁸

Kammerregnskaberne hjælper ikke med datering af medaljen, som dog må kunne fastsættes til 1680-82. Skibet var færdigt i november 1680, og Lunder blev begravet den 6. juni 1682, hvorfor i hvert fald bagsidestemplet må have været færdig før den dato. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling har både et guld- og et sølvexemplar af medaljen, der vejer henholdsvis 31,89 og 21,74 gram. Diameteren er 37,5 mm og tykkelsen på dem begge er maks. 2-2½ mm. Begge har en stempelrevne af samme størrelse til venstre for agterspejlet. De to medaljer er sik-

8 Jørgen Steen Jensen, "Jonas (Lunde) Lunder", i: *Weilbach* 5, 1995, 193-94; Sven Aagaard, "Den norske stempelskærer Jonas Olufsen Lunder (før 1664-1682). Om medaljerne G. 114-119 og Frederik III's 2 dukater u. år S. 4-6", *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* (2004), 106-12.

Fig. 2.14 a-c. For- og bagside af medalje med randskrift, vist nederst (c) til minde om etableringen af Christiansøes Befæstning i 1684, udført af Christopher Schneider. Guld. 100 mm og 191,18 gram. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

kert fremstillet nogenlunde samtidig, og de er begge med i det publicerede inventar over kongens samling af danske mønter og medaljer fra 1791, hvor det dog (formentlig) urigtigt lyder "Hans Majestæts Kongens Reise til Söes den 26 April 1681 fra Glyckstad til Oldenborg og Tilbagekomst den 18 Mai, har uden Tvivl givet Anledning til denne Medalje."⁹ Guldeksemplaret, måske også sølveksemplaret, har været i samlingen siden 1680-90'erne – måske allerede i 1681.¹⁰

Christiansøes Befæstning

Skånske Krig demonstrerede med al tydelighed, at det for den danske flåde ville være fordelagtigt med en frem-skudt østlig havn i forhold til operationer i Østersøen og i særdeleshed i forhold til bekæmpelsen af de svenske bestræbelser på at opretholde forbindelsen til de nordtyske

besiddelser. I 1680 blev der derfor udarbejdet en plan om en befæstning og havn på Ertholmene, men videre kom sagen ikke før 1683, hvor Niels Juel påskyndede iværksættelsen af byggeriet. Han skrev i september 1683 til kongen: "Vi har ... beset Ertholm og efter vores tanker er det en plads, som burde for Eders Majestæts tjeneste considereres."¹¹ Senere samme måned anbefalede Niels Juel anlæggelsen af en havn og påpegede, hvordan og hvor hurtigt det kunne gøres. Kongen gav i januar 1684 ordre til byggeriet, og i løbet af året blev flere batterier, huse og det store, runde tårn, Stortårn, på Christiansø færdige. Øen fik kongens navn i oktober 1684. Det er situationen fra denne første byggefase, som ses på den første (fig. 2.14 b) af de to meget store og flotte erindringsmedaljer, som Christopher Schneider skabte til minde om etableringen af Christiansøes Befæstning. Opgaven med den første medalje må ud fra motivet være givet til Schneider i 1684.

9 Nielsen 1791, 598.

10 Inventar o. 1698, 26, nr. 15; Inventar o. 1681, nr. 129.

11 Barfod 1977, 295.

Fig. 2.15 a-c. For- og bagside af medalje med randskrift, vist nederst (c) til minde om Christiansøs Befæstning, udført af Christopher Schneider, Guld, 950 mm og 435,48 gram. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

Lilletårn på Frederikso (senere navngivet efter Frederik IV) ses nemlig ikke på medaljen, og det blev bygget 1685-87.¹²

På medaljen ses nærmest fra vest et prospekt af øerne. Bagerst Christiansø med huse samt forsvarstårnet Storetårn og tre batterier – fra alle fire lokaliteter affyres kanoner. På Frederikso ses også huse og to batterier, og der skydes fra batterierne. Ligeledes skydes der fra to – de to største – af de syv skibe, som ses på medaljen. Øen til venstre er Græsholm, idet der anes lidt (fiktivt) land til venstre for den. Vesterskær udgøres af de tre små øer foran Frederikso, mens Lilleø ses yderst til højre under krudtrøgen. Øverst ses det guddommelige øje i en strålende sol og indskriften: "Defendit & auget" og nederst "mediis jam portus in undis" (den forsvarer og forøger, den havn,

der nu findes midt i haver'). Den anden sides (fig. 2.14 a) indskrift er:

"ERTHOLMIA
ante piscatorum famula,
nunc arbitra Codani maris,
ante inhospita scopulis, abrupta cautibus,
nunc
Anno MDCLXXXIV ausu plusquam Herculeo
CHRISTIANI QVINTI
August[issimij] Daniæ Norwegiæq[ue] Monarchæ
tutela Balthis, asylum negotiantium,
regnum gloria
ex castello saxeo arcet hostilia,
amicos placide recepat
posthac
CHRISTIANS-ØE."

(Ertholmen, for fiskeres tjenerinde, nu Østersøens herskerinde, før ugæstfri med sine klipper og afsondret med sine skær, nu i året 1684 ved Christian V's, Danmarks og Norges ophøjede eneherskers, mere end herkuliske bedrift østersøfolkenes vogter, kobmændenes tilflugts-

12 Anker E. Kofoed, *Christiansøs historie*, Rønne 1961, 1, 35.

sted, rigernes hæder, der med sin stenfæstning holder fjendtlige angreb borte og tager mildt imod venner, for fremtiden under navnet Christiansø').

Det var med andre ord et stærkt og velforsvaret sted, der blev bygget.

Medaljen er ikke signeret, men tilskrives Christopher Schneider, som har signeret den anden Christiansø-medalje. Desuden modtog han ifølge kammerregnskaberne adskillige udbetalinger i den relevante periode. Det er dog først i perioden 1689-92, at der decideret i regnskaberne nævnes en Christiansø-medalje, og der må det primært dreje sig om den sidste af dem. Den første, ret sjældne medalje må være skabt fra 1684 og måske et år eller to frem. Det vil sige formentlig samtidig med eller lige efter arbejdet med Køge Bugt-medaljestemplerne. De uspecificerede kammerudbetalinger til Schneider i midten af 1680'erne kan således dække både arbejde med den store Køge Bugt-medalje og den første Christiansø-medalje.

På den anden Christiansø-medalje (fig. 2.15 b) ses Lilletårn, som stod færdigt med kegleformet tag i 1687. Samme år besøgte kongen den nye befæstning, og det er nærliggende at tro, at Schneider efter besøget blev sat til at arbejde på medaljen. De første eksemplarer blev dog nok først præget i 1692, hvor Schneider i april fik "resten for Christiansøe 200 r[dlr.]". Samtidig fik "myndtmesteren for skuepenge efter regenskab 488 r."¹³ Sidstnævnte var et stort beløb, men der skulle også bruges meget ædelmetal til den store og vægtige medalje. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling har både et guld- og et sølveksemplar af begge medaljer, som alle har været i samlingen i mere end 200 år. Guldeksemplarerne er sikkert tilgået kongen som de først prægede eksemplarer, og det første var i kongens samling i 1680-90'erne.¹⁴ Den første og anden guldmedalje vejer henholdsvis 191,18 og hele 435,48 gram, mens sølv-eksemplarerne vejer 203,63 og 264,37 gram. Diameteren på den første og tyndere medalje er hele 100 mm. Guldeksemparet er maksimalt 3 mm tykt, mens sølvkseksemparet er op mod 4 mm tykt. Den anden medaljes diameter er 95 mm, begge eksemplarer er over 4 mm tykke. Der er igen tale om, at Schneider er lykkedes med store, imponerende

medaljer i lavt relief, uden at der gået på kompromis med kvaliteten eller detaljerne.

Den anden medaljes bagside er også set fra vest, men er meget mere detaljeret og med flere bygninger, skibe, anlæg, personer, etc. Det er tydeligt, at Schneider har haft mere tid til denne – og han har ligesom ved Køge Bugt-medaljen virkelig minutiøst og imponerende graveret små detaljer vedrørende det nu betydeligt udbyggede fæstningsværk. Under øjet og solen er horisonten tydelig med tre skibe. På Christiansø ses Stortårn og batterier, som affyrer kanoner. Der er huse, broer, kajer, flag og personer, som tilsyneladende bærer byggematerialer. Det færdige Lilletårn samt mange andre bygninger ses nu på Frederiksborg, og rundt om i havet er adskillige skibe. Selv på Græsholm ses der nu spor af menneskelig aktivitet, og der er ikke længere på forkert vis land umiddelbart vest for den. Det er et fantastisk stykke graveringsarbejde.

Ligeledes får barokkunsten og iscenesættelsen af den enevældige, militante monark fuld skrue på medaljens forside (fig. 2.15 a), som har et højere relief end de andre tre sider på Christiansø-medaljerne. Under kronen ses et brystbillede af Christian V med rustning og elefantorden. Han er omgivet af såvel land- som sømilitære symboler som trommer, kanoner, forskellige andre våben samt faner. Blandt sidstnævnte ses faner for *Norske Love*, *Tre Lover* og *Christianus Quintus*. På båndet rundt om busten står kongens valgsprog delt i seks, PIE TATE ET IVS TITI A. Under brystbilledet er en rustning på hovedet af et løveskind, som holdes af to basunerende engle. Løvens hale ligger nederst til venstre, og umiddelbart til højre for den ses Schneiders signatur: "C S". Løven, som foruden at være dyrenes konge, øverst i fødekæden og et ofte anvendt, royalt symbol, hentyder her til den herkuliske bedrift, der lå bag skabelsen af Fæstningen Christiansø. Det fremgår af indskriften:

"ERTHOLMIA.
ANTE IGNOBILIS CODANI. FILIA.
NUNC AUSU PLUSQVAM HERCULEO
CHRISTIANI QVINTI
NOBILITATA NEPTVNO[QVE] DESPONSATA
REGI GLORIAM REGNIS[QVE] UTILITATEM
PARTURIT
POSTHAC
CHRISTIANSØE"

¹³ Marquard 1918, 411.

¹⁴ Inventar o. 1698, 29, nr. 35.

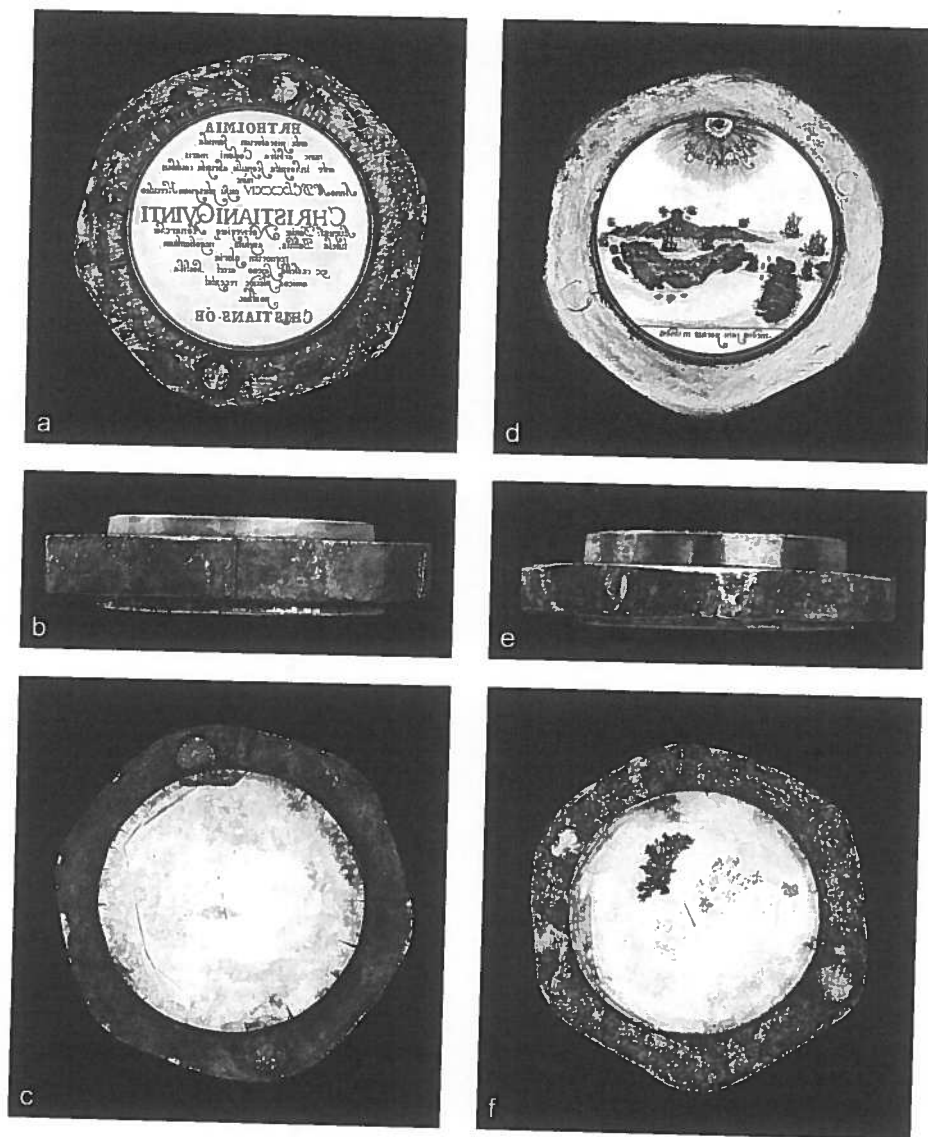

Fig. 2.16 a-f. Prægestemplerne til den første medalje for Christiansøs Befæstning, udført af Christopher Schneider. Forsidestemplet (a-c): ca. 3,4 kg, ca. 14,5 cm maksimal bredde og ca. 3,5 cm maksimal tykkelse. Bagsidestemplet (d-f): ca. 3,2 kg, ca. 14,7 cm maksimal bredde og ca. 3,5 cm maksimal tykkelse. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

(‘Ertholmen, før Østersøens uanselige datter, nu ved Christian V’s mere end herkuliske bedrift adlet og forlovet med Neptun, er svanger med hæder til kongen og nytte til rigerne. For fremtiden under navnet Christiansø’).

Såvel stempler som præge- og randdekoreringsringe til begge medaljer er bevarede på Den kgl. Mønt- og Medaillesamling (fig. 2.16-19).¹⁵ Det er i Danmark særdeles sjældent med bevarede randdekoreringsringe. Alle fire medaljer er randdekoreret samtidig med prægningen i ring. Med andre ord er deres rand (dvs. kant) under præg-

ningen forsynet med mønster eller skrift. Det var en ny teknik, som primært fra midten af 1680’erne vandt frem i riget ved prægning af medaljer og visse specielle mønter. Christiansø-medaljerne er blandt de absolut tidligste eksempler på brugen af den nye teknik i riget. Der blev tydeligt gjort noget ud af de to store medaljer, og det viser også, at Schneider var den eller blandt de teknisk dygtigste medaljør(er) i riget på det tidspunkt. Medaljernes størrelse og gravering er uhyre imponerende – og samtidig formår han at benytte den nyeste medaljeprægningsteknologi. Han har formentlig i høj grad selv stået for tilpasning og detaljer ved gravering og udarbejdelse, ikke blot af stemplerne, men også af randdekoreringsringene. Metoden

¹⁵ Dog synes prægeringen til den første medalje at mangle.

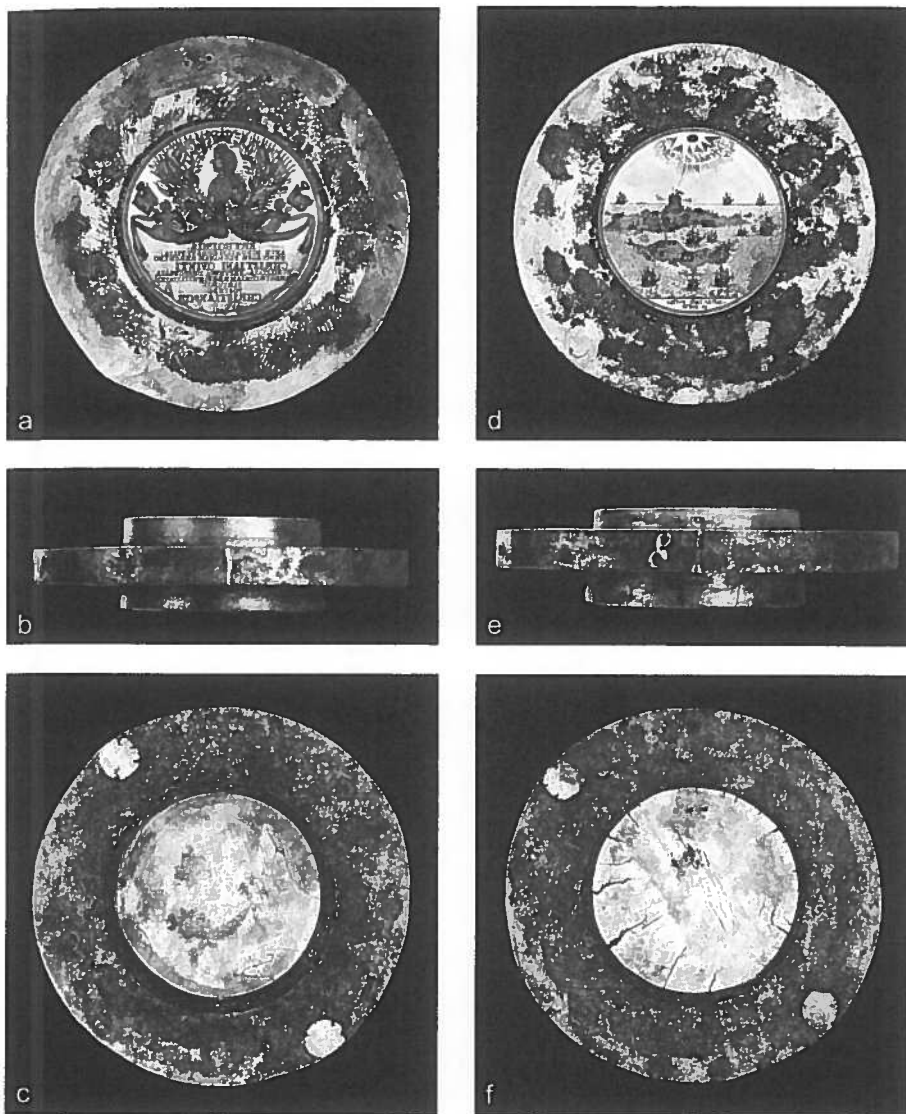

Fig. 2.17 a-f. Prægestemplerne til den anden medalje for Christiansø's Befæstning, udført af Christopher Schneider. Forsidestemplet (a-c): ca. 4,8-4,9 kg, ca. 18 cm maksimal bredde og ca. 4 cm maksimal tykkelse. Bagsidestemplet (d-f): ca. 5 kg, ca. 18 cm maksimal bredde og ca. 4 cm maksimal tykkelse. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

virker på den måde, at prægeringen under prægningen holder på den tre-delte randdekoreringsring, som indvendigt er graveret. Den blanke medaljebillet ligger i randdekoreringsringen på understemplet, og den udvider sig i alle tre retninger, når den vertikale prægning sker ved, at overstemplet rammer blanketten. Derved præges alle tre sider – altså også randen/kanten, som modtager præg fra randdekoreringsringen – af medaljen på én gang.

Det var en langsommelig proces. Dels har medaljepregning generelt krævet stor omhyggelighed og kraft samt flere slag i den hånddrevne skruepresse, dels satte medaljen sig fast i ringene. På grund af langsommeligheden kunne ringprægningen og/eller den samtidige randdekoration

ikke benyttes ved prægning af almindelige mønter. Begge dele var ellers særdeles hensigtsmæssige i forhold til kvalitet samt forhindring af falskmøntneri og affiling af ædelmetal fra mønters kant. Først kort før år 1800 blev det med opfindelsen af den fjederstyrede 'delte prægning' efterhånden muligt at implementere dette sikringselement i den almindelige møntproduktion. Danmark-Norge var fra o. 1809 et af de første lande i verden til at benytte denne teknik til almindelige mønter. Det var en del af kvalitetsforbedringerne og moderniseringen af pengevæsenet under den industrielle revolution.¹⁶

¹⁶ Märcher 2012a.

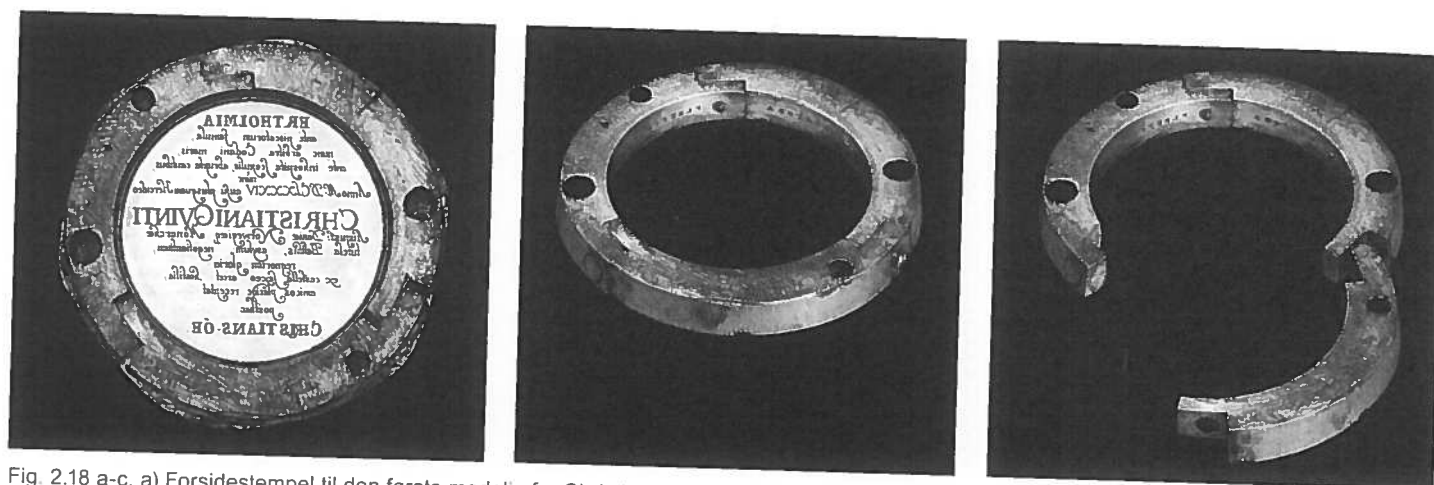

Fig. 2.18 a-c. a) Forsidestempel til den første medalje for Christiansøs Befæstning, udført af Christopher Schneider med monteret tredelt randdekoreringsring. b-c) Randdekoreringsringen alene. Randdekoreringsringen: ca. 0,7-0,8 kg, ca. 13,4 maksimal bredde og ca. 1,5 cm maksimal tykkelse. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

De bevarede stempler og ringe er af godt stål og generelt håndmedede. Alle fire stempler er lavet i samme teknik. Der er tale om en, eventuelt lidt konisk, cylinder af det bedst mulige stål, som er graveret i den ene ende. Cylinderen er derefter monteret i en grovere stålring, så cylinderens ender stikker frem og dels kan præge medaljen, dels modtage slagene i skruepressen. Den ydre ring beskytter cylinderen, og på understemplets ydre ring placeres præge- og randdekoreringsringen. Stemplerne til Køge Bugt-medaljen er med hensyn til cylinder lavet i samme teknik, og det er f.eks. også stemplerne til Schneiders medalje over Flydedokken 1691. Det fremgår af Den kgl. Mønt- og Medaillesamlings stempelsamling, at flere medaljørere brugte andre teknikker, hvilket blandt andet er et stempelteknisk argument for, at Schneider står bag

begge Christiansø-medaljerne. Sidstnævnte er dog ikke omdiskuteret, men generelt anerkendt. Den første medaljes tredelte randdekoreringsring er samlet med skruer, mens den anden medaljes ligeledes tredelte ring ganske fint er lavet med hængsler, så den meget hurtigt kan samles.

Randskriften på den første medalje (fig. 2.14 c) er: "FLECTIT AD OBSEQUIUM CAUTES ET PECTORA FLECTIT" ('bevæger klipper til lydighed og bevæger hjerter til lydighed'), hvilket ikke ses særlig tydeligt på den mindre guldmedalje, men tydeligt på sølvmedaljen. Det betyder, at han (kongen) bevæger klipperne til lydighed, og han bevæger hjerterne. Ligeså rammende er den anden medaljes indskrift (fig. 2.15 c): "SIC NITET EXCUBITRIX STATIO FIDISSIMA REGIS ANNO MDCLXXXIV" ('Således stråler kongens så trofaste vagtpost år 1684').

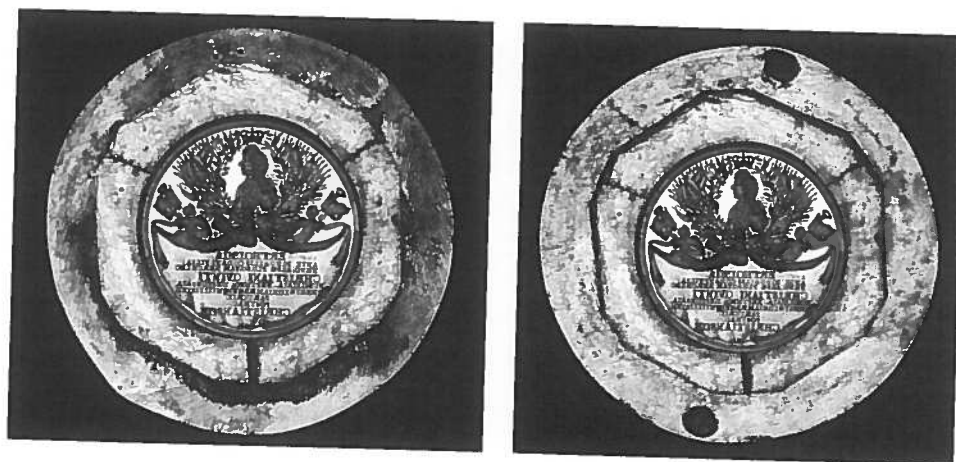

Fig. 2.19 a-b. Forsidestemplet til den anden medalje for Christiansøs Befæstning, udført af Christopher Schneider dels med monteret tredelt randdekoreringsring (a), dels med monteret tredelt randdekoreringsring og prægering (b). Randdekoreringsringen: ca. 1,1-1,2 kg, ca. 13,8 maksimal bredde og ca. 2,2 cm maksimal tykkelse. Prægeringen: ca. 1,7-1,8 kg, ca. 18,2 maksimal bredde og ca. 2,2 cm maksimal tykkelse. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Foto: John Lee.

Sammenfatning

De ti beskrevne medaljer indgår alle i iscenesættelsen af den danske konge og hans uindskrænkede, gudgivne magt – både nationalt og internationalt, kvantitativt og kvalitativt. Der er propagandaelementer i dem alle, og de kan alle kaldes erindringsmedaljer. De er alligevel ret forskellige og fungerer i ulige grad også til minde om Niels Juels bedrifter, selvom han ikke selv tog initiativ til medaljerne. Det var ikke nødvendigt, da hans rolle som søhelt var tilstrækkelig til at foranledige en både kongelig (primært) og privat medaljefremstilling med ham eller hans bedrifter som emne. Det var i samtidens Danmark-Norge højst usædvanligt, næsten enestående, at en privatperson på nogenlunde samme tid (o. 1678) var genstand for hele to portrætmedaljer.

Den ene af de to portrætmedaljer fungerede formentlig også som en belønningsmedalje, der blev uddelt til søofficerer med tilknytning til Slaget i Køge Bugt. Den lille Køge Bugt-medalje tjente muligvis også som belønningsmedalje til minde om samme vigtige begivenhed – måske også, eller først, i 1680'erne. De første medaljer med tilknytning til Niels Juel var imidlertid sejrsmedaljerne for Erobringen af Gotland og Slaget ved Øland. Mens den sjældne Øland-medalje ikke spillede nogen stor rolle, blev der præget flere Gotland-medaljer – og medaljen blev også publiceret. Den var uden tvivl også rettet mod det inter-

nationale publikum, der skulle informeres om den danske konges store sejr ved at have tilbageerobret Gotland.

Et internationalt fokus var der selvsagt også med produktionen af verdens største prægede medalje, den store Køge Bugt-medalje. Det var en succes – for det lykkedes, og det blev reelt aldrig overgået. For altid hyldede verdens største medalje den danske konges sejre. På den måde fik alle andre fyrster baghjul. Man kan sige, at det var heldigt, at Schneider var ansat hos Christian V. Formentlig kunne ingen andre have løst opgaven med sådan et kvantitativt og kvalitativt mesterstykke – og han fortsatte i samme spor med de to fantastiske medaljer til minde om Christiansøs Befæstning.

Syv af medaljerne skulle, trods Niels Juels portræt på to af dem, primært fungere som minde om kongens sejre i Den Skånske Krig. Men de havde alle ti et meget tydeligt militært budskab i form af motiv og/eller indskrift – der var ikke overladt meget til fantasien. De sidste tre medaljer, *Norske Løve* fra 1680-82 samt de to Christiansøs Befæstningsmedaljer fra o. 1684 og o. 1692 var ikke militære sejrsmedaljer, men af typen anlægs-/byggerimedaljer. Ved at henlede opmærksomheden på nyligt færdiggjorte, militære installationer, der i fremtiden skulle hjælpe kongen til nye sejre, fungerede de også som en del af det enevældige propagandaapparat med fokus på kongen og krigen.